

LUPESCUNÉ MAKÓ MÁRIA

A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára

Tonk Sándor emlékének

Az első koldulórend, a domonkosok megjelenésekor a szerzetesség intézménye Erdélyben hosszabb, közel másfél százados múltra tekinthetett vissza. A legelső latin szertartású monasztikus rend, a bencés Kolozsmonostoron talált otthonra Erdélyben. A Szűz Máriának szentelt bencés apátság alapítását a középkori hagyomány egyaránt kapcsolta Szent Istvánhoz, I. Bélához és Szent Lászlóhoz.¹ A régészet, az egyháztörténet és a

1 Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp. 1963–1998., III. 354. – Jelen tanulmány a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Középkortörténeti és Historiográfiai Tanszékén 1996-ban megvédett szakdolgozatomnak egy része (A koldulórendek megjelenése, elterjedése és szerepük a középkori Magyarországon, különös tekintettel Erdélyre. 1996. Kézirat). Témavezetőm Tonk Sándor volt. A szakdolgozat történeti részét adattár egészítette ki, mely az egyes erdélyi koldulórendi kolostorokra vonatkozó okleveles adatokat, esetenként régészeti és művészettörténeti kutatási eredményeket, a vonatkozó forrásokat és a szakirodalmat tartalmazta. A jelenlegi adattár az eredeti változathoz képest csak csekély mértékben módosult. Az azóta eltelt időszakban ugyanis kevés új adatot, ill. új megközelítést tartalmazó, az erdélyi koldulórendek középkori tevékenységével kapcsolatos munka született. Lényegesen nem változtattak az általam 1996-ban vázolt képen, idézésüket mégis hasznosnak vélem. A teljesség igénye nélkül sorolom fel az általam fontosabbnak ítélt munkákat: *Romhányi Beatrix*: *Monasteriologia Hungarica Nova*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Bp. 1996.; *F. Romhányi Beatrix*: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. [Bp.] 2000.; *Adrian Andrei Rusu–Nicolae Sabău–Ileana Burnichioiu–Ioan Vasile Leb–Lupescu Makó Mária*: *Dicţionarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş*. (= Dicţionar) Cluj-Napoca, 2000.; *Mihăela Sanda Salontai*: *Mănăstiri dominicane din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2002. Külön tanulmányban elemeztem az erdélyi középkori koldulórendi kolostorok javára tett kegyes adományok kérdését, ld. *Mária Lupescu Makó*: “Item lego...” Gifts for the Soul in Late Medieval Transylvania. In: *Annual of Medieval Studies at CEU*. 7. 2001. Ed. by Marcell Sebők–Katalin Szende. Bp. 2001. 161–185. A régebbi szakirodalomból elsősorban Iványi Béla kutatásait kell kiemelnünk, aki az erdélyi domonkos rendi kolostorok történetét dolgozta fel főleg római kutatásaira alapozva, ld. *Iványi Béla*: *A Szent Domonkos-rend római központi levéltára*. Levéltári Közlemények 7(1929) 1–30.; *Uő*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. Hauptstädtlich unter Benützung des Zentralarchivs des Dominikanerordens in Rom. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 62(1939) 22–59., 241–256., 379–394.; *Uő*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 63(1940) 25–40.; *Uő*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*. *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 50(1941–1944) 545–562. Iványi rendtörténeti kutatásairól nyújt összefoglalót *Szőnyi Tamás*: *Iványi Béla domonkos rendtörténeti kutatásai*. Tanítvány 7(2001) 2. sz. 96–105.

középkori hagyomány alapján azonban nagy valószínűséggel I. László király alapította.² Kolozsmonostor tekinthető tehát Erdély legrégebb kolostorának. Kevés-sel Kolozsmonostort követően, a 12. század elején létesült az Álmos herceg által *Porolissum* római kori romjai fölé építtetett, és Antiochiai Szent Margit tisztele-tére szentelt meszesi bencés apátság.³ Erdély egyetlen bencés női apácakolos-tora, a gyulafehérvári Szent Lélek-egyház zárdája 1294-ben tűnik fel a forrá-sokban.⁴

A bencéseket követték az új monasztikus rendek, az Erdélyben a 12–13. század fordulója körüli években megjelenő ciszterciek és a 13. század első felé-ben jelentkező premontreiek. Megtelepedésük szintén a királyi család alapításai-nak volt köszönhető. A Maros mentén fekvő Egresből rajzott ki Erdély délkeleti részébe az a néhány ciszterci szerzetes, aki Kercen 1198 előtt (a rendi hagyomá-ny szerint 1202-ben) Imre király közbenjárására monostort alapított.⁵ Még a tatárjárást megelőző években, 1234–1235-ben készült egy összeírás az Erdély területén fekvő premontrei kolostorokról. Eszerint premontrei rendházzal ren-delkezett az erdélyi egyházmegyében Meszes, Szécs,⁶ Almás (mindhárom a várad-előhegyi kolostor leányegyházaként feltüntetve) és apácakolostorral a sze-beni prépostsághoz tartozó Seben, valamint a kun egyházmegyéhez tartozó Brassó.⁷ Új vonásként legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy a premontrei rend több egykori bencés monostort vett át. Itt elsősorban Meszesre és Almásra gon-dolunk. Almás esetében nem tudjuk, mikor telepedtek meg ott a bencések,

2 A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). (= KmJkv) I–II. Kivonatokban közze-tszí és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond. Bp. 1990., I. 20–21.; *Bóna István*: Erdély a ma-gyar honfoglalás és államalapítás korában. Régészeti áttekintés. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Kolozsvár, 2001. (Erdélyi Tudományos Füzetek 231.) 90–91.; *Kovács András*: Ko-lozsmonostor. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 396–399.

3 Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. (= EO) I–II. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közze-tszí: Jakó Zsigmond. Bp. 1997–2004., I. 10., 11. sz.; *Orbán Imre*: „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyar-országon. Bp. 2001. 108–109.; *Entz Géza*: Erdély építészete a 11–13. században. Kolozsvár, 1994. 27–28.

4 EO I. 531. sz.; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. (= Ub) I–VII. Hrsg. Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Kon-rad Gündisch–Gernot Nussbächer. Hermannstadt–Köln–Wien–Bukarest, 1892–1991., I. 197.; *Györffy Gy.*: i. m. II. 157.

5 EO I. 34. sz.; *Ferenc L. Hervay*: *Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria*. Roma, 1984. 112–119.; *Hermann Fabini*: *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*. I. Hermannstadt–Heidelberg, 1999. 347–350.

6 A „Zich” alakban előforduló települést Jakó Széccsel (Siciu, Kraszna/Szilágy m., Ro.) azonosítot-ta: EO I. 176. sz. (Id. még i. m. 458.); eltérő azonosítást javasol Horváth Gábor, aki Székkel (~ Székakna, Sic, Doboka/Kolozs m., Ro.) azonosította, vö. *Kristó Gyula*: *A korai Erdély (895–1324)*. Szeged, 2002. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) 268. Írásmódja alapján Csicsónak (~ Ciceu, Belső-Szolnok/Beszterce-Naszód m., Ro.) véli Györffy György nyomán *F. Romhányi B.*: *Kolostorok és társaskáptalanok* i. m. 7.

7 EO I. 176. sz.

viszont premontreivé válásáról 1238-ban részletesen beszámolnak a források. Eszerint László ispán kiüzte Almásról a bencés szerzeteseket apátjukkal együtt, helyükre premontrei kanonokokat hozott, akik a javakat felélték. A premontrei szerzetesek nagy részének távozása után az említett László ispán kóbor papokat és saját káplánjait ültette a monostorba.⁸ A források ugyanekkor említik az erdélyi egyházmegyében fekvő *Cubis* apátságát, mely azonban minden kétséget kizáró módon nem azonosítható.⁹

Szintén a tatárjárást megelőző periódusban és ugyancsak királyi támogatással jelentek meg Erdélyben a Német Lovagrend képviselői. Az 1211-ben II. András hívására érkező német keresztesek a Barcaság adományozásáról szóló oklevél szerint Magyarország terjeszkedése és a király lelki üdvének biztosítása végett érkeztek az erdélyi vajdaságba. Joggal feltételezhetjük azonban, hogy a valódi cél az ország délkeleti részének a védelme volt a pogány kunok ellen, illetve a kereszténység terjesztése körükben.¹⁰ A lovagrend idetelepült tagjai széles körű kiváltságok birtokába jutottak. Közel másfél évtizedig élvezték a király támogatását, mígnem 1225-ben II. András, önálló püspökségalapítási szándékuk miatt, fegyveresen lépett fel ellenük és kiüzte őket az országból.¹¹

A 11. század második felétől kezdődően új jelenség, hogy az egyházi magánalapítások sorozata kezd teret nyerni a Magyar Királyságban. A történeti kutatás arra is rámutatott, hogy ebben nem kis szerepe lehetett az előkelők azon törekvésének, hogy erejükhöz mérten utánozzák a királyi hatalmat.¹² A királyi család példáját az ország nagyjai követték, megvetve az alapját a nemzetségi (családi) monostorok intézményének. Erdélyben valamivel később, a 13. század első felében tűnik fel ez a jelenség. Valószínűleg Harinán, Gyerőmonostoron és Almáson számolhatunk ilyen jellegű monostorral. A történeti és művészettörténeti ismeretek nagymértékben valószínűsítik, hogy a harinai monostort Kacsics nembeli Simon bán alapította a 13. század elején.¹³ Ugyanekkor, a 13. század első felében építette fel monostortemplomát a Gyerőfi-rokonság is, amelyet később a

8 EO I. 187. sz.; *Győrffy Gy.*: i. m. I. 593.

9 Jakó szerint azonosíthatatlan apátság: EO I. 187. sz. (ld. még: i. m. 371.); Kristó paleográfiai és nyelvészeti megfontolások alapján Cubist Tövissel azonosítja, ld. *Kristó Gy.*: i. m. 268.

10 EO I. 38. sz.; Ub I. 11–12.

11 EO I. 133–138., 140., 142. sz.; Ub I. 36–46. A Német Lovagrend erdélyi történetével részletesebben foglalkozik *Harald Zimmermann*: *Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine Diplomatische Untersuchung.* Köln–Wien, 2000.; *Horst Glassl*: *Der deutsche Orden in Burzenland und in Kumanien (1211–1225).* In: *Ungarn-Jahrbuch.* 3. 1971. Hrsg. Georg Stadtmüller. Mainz, 1972. 23–49.; *József Laszlovszky–Zoltán Soós*: *Historical Monuments of the Teutonic Order in Transylvania.* In: *The Crusaders and the Military Orders. Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity.* Ed. by Zsolt Hunyady–József Laszlovszky. Bp. 2001. 319–336.

12 *Szovák Kornél*: *Monachorum pater ac dux. A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon.* In: *Paradisum plantavit* i. m. 41.

13 *Entz G.*: i. m. 28–29.; *Uő*: *Harina.* In: *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század).* Főszerk. Kristó Gyula. Bp. 1994. 255.

Mikola-atyafiság birtokolt.¹⁴ A már említett Almás monostorának alapítása talán a Kán nembeliekhez fűződik. 1249-ben Geregye nembeli Pál országbíró szerezte meg Almást IV. Bélától.¹⁵ Később, 1277-ben, a Geregyék észak-erdélyi birtokai a Borsa nemzetség kezébe kerültek, így az is valószínű, hogy a Geregyéket követően Almás monostora szintén az övék lett.¹⁶

Az általunk vizsgált domonkos rend megjelenéséig (1241) tehát Erdélyben a három nagy monasztikus rend (bencés, ciszterci, premontrei), valamint a csaknem másfél évtizedes jelenléttel büszkélkedő Német Lovagrend képviseltette magát a szerzetesi intézmények közül. Az is nyilvánvaló, hogy a monasztikus rendek nem egyszerre, hanem egymás után virágzottak fel Erdélyben. A monostoralapítás hasonló jellege következtében az említett három rend sok azonos vonással rendelkezett. Az első monostorok királyi alapításúak voltak, ezeket követték később a családi monostorok, amelyek nem annyira lényegüket tekintve, mint inkább gazdagság és nagyság szempontjából különböztek az előzőektől.¹⁷ A földrajzi elhelyezkedés szempontjából az a legfeltűnőbb, hogy Kolozsmonostort és Meszest kivéve, hiába keresünk bencés apátságot Erdélyben. A kerci monostor alapításáig (1202) Dél-Erdély teljesen kívül esett a szerzetesség hatókörén.

A monasztikus rendek földrajzi elhelyezkedése még egy tényre figyelmeztet. A monostorok lehetőség szerint kerültek a forgalmasabb útvonalakat, és távol helyezkedtek el a városoktól. Akár Meszes és Kolozsmonostor, akár Kerc fekvésére gondolunk, mindenképpen megállapíthatjuk, hogy az erdélyi városhálózat kialakulásában ezen apátságok nem játszottak oly fontos szerepet, mint a hasonló intézmények Európa nyugati felében.¹⁸ A város és monostor kapcsolatának hiánya azonban csak a férfirendházakra érvényes megállapítás. Az apácázárdák ennek éppen az ellenkezőjével jellemezhetők (premontrei apácakolostorok működtek Brassóban és Szebenben, a bencés apácáknak pedig Gyulafehérváron volt rendházuk). Ez a vonás teljesen érthető, hiszen egyrészt a zárdák lakói kizárólag nők voltak, veszély esetén aligha védhették meg magukat, másrészt szorosabb kapcsolatukat a központokkal (Gyulafehérvár, Brassó, Szeben) működésük is indokoltá tette.

A koldulórendek közül először a domonkosok jelentek meg Erdélyben, Szebenben már a tatárjárás előtt volt kolostoruk.¹⁹ A rend Erdélyben (akárcsak

14 Entz G.: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 48.; Kristó Gy.: i. m. 291–292.; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. V. Bp. 1913. 357–358.

15 EO I. 209. sz.

16 EO I. 537. sz.; Györffy Gy.: i. m. I. 593.; Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. (História Könyvtár. Monográfiák I.) 290.

17 Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: *Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Bp. 1981. 59.

18 A francia helyzetképpel hasonlítja össze Marie-Madeleine de Cévins: *Az Egyház a késő középkori magyar városokban.* Bp. 2003. 67.

19 Az erfurti domonkosok 1241. áprilisi évkönyvbéli bejegyzése szerint ekkor a tatárok elpusztították Szebent és a domonkosok ottani rendházát, ld. EO I. 192. sz.

Magyarországon) a fontos gazdasági és politikai központokban igyekezett megtelepedni, vagyis a fejlődés pontos ismeretében jelölte ki az új rendházak helyét.²⁰ Emellett az is tény, hogy a domonkosokat nem az urbanitás magas foka vonzotta az akkori Európa legkeletibb katolikus királyságába, hanem inkább az a felfedezés, hogy Erdély jó kiindulópontot jelentett missziós céljaik megvalósításához.²¹ Itt elsősorban a pogány kunok megtérítésére gondolunk. A Róbert esztergomi érsek által létrehozott kun püspökség első főpapja, Teodorik is domonkos rendi volt.²²

A domonkosok, akárcsak a többi kolduló rendi szerzetes, előszeretettel lettek otthonra nagyobb lélekszámú és a városiasodás jeleit felmutató településeken.²³ Szeben prépostsági és ispánsági központ volt fontos – a Budára és Bécsbe, a Krakkóba, valamint a Havasalföldre vezető – kereskedelmi utak metszéspontjában. Az sem mellékes, hogy a közelben volt Dél-Erdély legfontosabb átjárója, a Vöröstoronyi-szoros. Gyulafehérvár szintén földrajzi adottságai révén vált Erdély egyik legjelentősebb településévé, ezáltal biztosítva vonzerőt a domonkosok számára. A só-, vas- és aranylelőhelyek közelében, a Maros és az Ompoly összefolyásánál fekvő település város hely volt, egyben az erdélyi püspökség központja is. Hiteleshely és talán pénzverőkamara is működött a városban. A Maros közelségét jól ki tudta használni, az ott leszállított só után vámot szedett. Alvinc szintén kedvező földrajzi viszonyait használta ki. Akárcsak Gyulafehérvár, fontos vízi vámhely volt. Az itt áthaladó sóhajók vámját a hajók méretének függvényében állapították meg. Ugyanakkor a Szászvárost Gyulafehérvárral összekötő, valamint a Szászsebes és Szeben felé vezető szárazföldi utak csomópontjában állt. Beszterce, akárcsak Szeben, már a tatárjárás idején jelentékeny városnak számított. Pénzverőkamarai székhely, vámhely és a nevét viselő ispánság központja volt. Moldván keresztül a keleti kereskedelembe bekapcsolódva jelentős kézművesközponttá nőtte ki magát. Városiasodása egyik fokmérőjének tekinthető, hogy már a domonkosok megtelepedése előtt (1303) létezett itt ispotály is (1285).²⁴ Segesvár és Szászsebes a szászok betelepülésének köszönhetően váltak jelentős kézműves- és ipari központokká. Brassó Havasalföldön keresztül kapcsolódott be a délkeleti kereskedelembe. Ennek köszönhetően a 14. század második felében már Erdély legfontosabb kereskedővárosának tekinthető. Kolozsvár szintén kihasználta a földrajzi adottságokat. Nem annyira a Kis-Szamos,

20 A korai rendi nagykáptalanok ismételtlen foglalkoztak az új rendházak helyének kiválasztásával. A témáról jó összefoglalót nyújt *C. H. Lawrence: The Friars. The Impact of the Early Mendicant Movement on Western Society.* London–New York, 1994. (*The Medieval World*) 80–81., 102–108.

21 *Fügedi Erik: A koldulórendek elterjedése Európában és Magyarországon.* In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Tanulmányok. Szerk. Haris Andrea. Bp. 1994. 18.

22 EO I. 150–151. sz. A kun püspökség történetével részletesebben foglalkozik *Knauz Nándor: A milkói püspökség.* Magyar Sion 5(1867) 401–415.; *Makkai László: A milkói (kun) püspökség és népei.* Debrecen, 1936.; *Ioan Ferenc: A kunok és püspökségük.* Bp. 1981.

23 *Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés i. m. 57–88., 470–477.*

24 Hermann ispotálymestert többször is említik az oklevelek, ld. EO I. 416–417., 420., 541. sz.

mint a már korábban is meglévő szárazföldi utak tették jelentőssé. Itt találkozott ugyanis az Észak-Erdélyből a Királyhágón át Dél-Erdélybe és a Meszesi-kapun át szintén Dél-Erdélybe tartó út. Vásáros hely volt, és pénzverőkamara működött falai között. A Nagy-Küküllő mellett fekvő Udvarhelyt elég korán Telegd szék központjaként említik. Ha az erdélyi városok fejlettségi fokát szeretnénk meghatározni e szerzetesi kolostorok jelenlétének függvényében, a következő eredmény tárul elénk. A kilenc településből hat szárazföldi, kettő fekvött a megyék területén és egy a Székelyföldön, ami azt mutatja, hogy az erdélyi városiasodás élén a szárazföldi települések állottak. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a Szászföldet leszámítva Erdély városiasodási foka elég alacsonynak mondható.

Városon belüli elhelyezkedésük hasonló a nyugati, illetve Magyarország többi részén fekvő rendházakéhoz, ami azt jelenti, hogy előszeretettel telepedtek meg a város szélén, illetve a lehető legközelebb azokhoz a területekhez, ahol nagy volt az átmenő forgalom (kapuk, piacterek közelében).²⁵ Távolságukat a város többi egyházi intézményétől máskülönben a rendi státútumok is szabályozták. Az újonnan alapított rendházak esetében az sem kizárható, hogy már nem volt hely a város szívében. Néhány késői alapítású rendház így a falakon kívül rekedt. A kolozsvári Szent Egyed-apáca kolostor példa erre, bár az is rendkívül szokatlan, hogy zárdáról lévén szó, a városfalak által biztosított védelemtől megfosztott helyen, az ún. Szőlőhegyen (a mai Fellegváron), a Szamoson túl létesítettek kolostort. Igaz, később arról értesülünk, hogy a városfalon belülré költöztek.²⁶

A régebben fennálló kolostorok esetében a plébániai papság ellenállása a plébániai templomhoz túlságosan is közeli koldulórendi intézményekkel szemben bizonyára meghatározó volt.²⁷ Ez a szembenállás élénk maradt a középkor második felében is. Gondoljunk itt Szeben példájára, ahol a 15. század második felében a plébános minden lehetséges eszközt megragadott, hogy a város falain kívül épült és a török támadásoknak kitett domonkos kolostor falakon belülré való költözését megakadályozza.²⁸

Az időbeli megosztást tekintve megállapíthatjuk, hogy az erdélyi domonkos rendi kolostorok viszonylag régieknek mondhatók. A szerzeteseknek otthont adó kilenc kolostorból négy már 1300 előtt létezett (Szeben: 1241, Gyulafehérvár: 1289, Segesvár: 1289, Alvinc: 1300), újabb háromra a 14. század első negyedéből vannak adataink (Beszterce: 1303, Szászsebes: 1322, Brassó: 1323), míg a

25 Az alapítandó kolostor helyének kiválasztásában jelentős szerepet tulajdonít a városba vezető kereskedelmi és zárandokutaknak H. Gyürky Katalin, szemben a hagyományos építészettörténeti irodalomban hangsúlyozott elvvel, miszerint a domonkosok a városfalak mellé építették kolostoraikat, ld. *H. Gyürky Katalin: Domonkos kolostorok – várostörténet – régészet. Tanítvány* 7(2001) 2. sz. 30.

26 Ld. Adattár: Kolozsvár – Szent Egyed-apáca kolostor.

27 A világi és a szerzetesi papság közötti konfliktus okaira világít rá *C. H. Lawrence: Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages.* London–New York, 1989. 261–263.; *Uő: The Friars* i. m. 159–161.

28 Ld. Adattár: Szeben – Szent Kereszt-szerzeteskolostor.

fennmaradó két kolostor 14. század végének (Kolozsvár: 1397), illetve 15. század végi alapításnak tekinthető (Udvarhely: 1496).²⁹ A domonkos apácakolostorok – egy kivételével (Szeben: 1502) – a 15. század második felében jelennek meg a forrásokban (Kolozsvár: 1450, Brassó: 1474, Beszterce: 1485, Segesvár: 1497). A városok gazdasági erőforrásait figyelembe véve nem meglepő, hogy az apácakolostorok az erdélyi települések élvonalába tartozó városokban létesültek, vagyis Kolozsvárt leszámítva a Szászföldön. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy egyik kolostornak sem ismerjük a pontos alapítási évét, ami így az első okleveles előfordulás előtti időkre helyezendő minden esetben. Csupán Szászsebes és Brassó kivétel ez alól. A szászsebesi kolostor felállítását 1322-ben döntötték el a bécsi nagykáptalanon,³⁰ míg a brassói rendház felállításáról a barcelonai nagykáptalanon született határozat.³¹

A 14 erdélyi domonkos férfi- és apácakolostorból mára csak 7 áll részlegesen, de azok is nagyon átépített formában. Besztercén a férfikolostor egy része, Brassóban az apácakolostor és a templom, Segesváron a szerzetesi kolostor temploma, Szászsebesen a kolostor és a templom, míg Szebenben mindkét kolostor temploma áll. Eredeti stílusjegyeik nagyon nehezen fedezhetők fel, ugyanis a 18. századi barokk újjáépítések korszakában szinte teljesen megfosztották őket eredeti arcukatól. Egyedül a kolozsvári szerzeteskolostor vészelte át a 18. századi barokk újjáépítési hullámot (temploma viszont már nem volt ennyire szerencsés). Két épületegyüttesnél folytak régészeti feltárások, mindkettő a kolostorból várrá átalakított komplexumoknál, vagyis Alvincen és Udvarhelyen. A mára eltűnt kolostorokról és templomaikról többnyire a 18. századi városképek, felmérések, metszetek (Morando Visconti hadmérnök helyrajzai, Johann Conrad von Weiss mérnökkari ezredes térképei, városképei és alaprajzai) nyújtanak felvilágosítást.

Adminisztratív szempontból az erdélyi *natio* vagy *contrata* (kerület) egyike volt a magyar domonkos *provincia* 15. század második felében említett 5 kerületének.³² A kerület lényegében egy provincián belüli kisebb területi-kormányzati egységet jelentett, élén a vikáriussal.³³ Az erdélyi kerülethez, mint feljebb láttuk,

29 Udvarhely esetében az okleveles és a régészeti források nem fedik egymást teljes mértékben. Az Orbán Balázs által végzett 19. századi régészeti feltárás 13. századi alapítást feltételez, vö. Adattár: Udvarhely.

30 *Fr. Benedictus Maria Reichert: Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum. II. Ab anno 1304 usque ad annum 1378. Romae, 1899. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica IV.) 142.*

31 I. m. 150.

32 *Iványi B.: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára i. m. 15–16.*

33 A vikáriusi címet nagyon rugalmasan használták a domonkos renden belül, gyakran egymástól teljesen eltérő feladatkörök meghatározására alkalmazták. Így pl. vikárius állt a renden belüli legkisebb szervezeti egység, a *locus* élén (*Harsányi András: A Domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 76.*). Nagyobb provinciák esetében az ezen belüli kisebb területi egységek, a *natio*-k vagy *contrata*-k élére szintén vikáriusokat neveztek ki. A kerületek vikáriusait általában egy évre nevezte ki az illető provincia perjelje. Hatásköre, bizonyos megköté-

14 kolostor tartozott. Mindegyik szerzeteskolostornak megvolt a maga jól körülhatárolt területe, ahol prédikálhatott, alamizsnát gyűjthetett és új tagokat toborozhatott. Kezdetben e területeket a *praedicatio* elnevezéssel illették, utalva ezáltal a rend által hirdetett *vita apostolica* eszmény megvalósítására.³⁴ Később a *praedicatio* elnevezést a *terminus* váltotta fel. Egy-egy konvent perjeljének volt a feladata, hogy kijelölje a *terminus* felügyeletével megbízott szerzetest, akit *terminarius*ként emlegetnek a források.³⁵ A *terminarius* feladatkörének meghatározása nyilvánvalóvá teszi, hogy *terminusa* csak a férfikolostoroknak volt. Az erdélyi szerzeteskolostorok hatókörébe tartozó területek határaitól az 1497. évi pesti rendtartományi gyűlés iratai tudósítanak.³⁶ Az egyes kolostorok egymáshoz való közelségével, illetve a régió fejlettségével magyarázható, hogy bizonyos konventek *terminusai* fedték egymást. Így például a kolozsvári kolostornak osztoznia kellett a beszterceivel a Kis-Szamostól keletre és a gyulafehérvárral a folyótól nyugatra fekvő területeken.³⁷ Hasonló helyzetben volt a brassói és udvarhelyi konvent (amelyeknek Sepső és Kézdi székek területe felett kellett osztozniuk),³⁸ illetve a szebeni és a segessvári (ahol Csík szék kivételével a két konvent területe

sekkel, a provinciális perjeljével volt megegyező (*William A. Hinnebusch: The History of the Dominican Order. I. New York, 1966. 173–174., 208.*). A domonkosok magyarországi provinciájának erdélyi vikáriusát legkorábban 1427-ben említik a források Michael Königrätz személyében. Maga a rendi nagykáptalan szerzeteseket delegálhatott a provinciákba különböző feladatok ellátására, s az így kiküldött szerzetesepapot szintén a vikárius címmel illették. Legtöbb esetben a valamilyen oknál fogva hivatali feladatát elvégezni nem tudó perjel, provinciális perjel vagy a rend generalísának hatáskörét gyakorolta, míg meg nem választották a következőt. A vikáriusok kinevezésével és feladatkörük leírásával részletesen foglalkozik *Georgina R. Galbraith: The Constitution of the Dominican Order 1216 to 1360. Manchester–London–New York, 1925. 140–155.* A renden belüli obszerváns mozgalom megjelenése után a vikárius cím újból más tartalmat kap. Ekkor a reformált kolostorok élén álló személyt nevezték vikáriusnak (*W. A. Hinnebusch: i. m. I. 208–209.*). Erdélyben IV. Jenő pápa volt az, aki 1444-ben az itteni domonkos rendi obszerváns kolostorok vikáriusává kinevezi a bázeli Jakob Richert (XV. századi pápák oklevelei. I–II. Szerk. Lukcsics Pál. Bp. 1938. [Olaszországi magyar oklevéltár 2.], II. 813. sz.).

34 *W. A. Hinnebusch: i. m. I. 122–128., 265.; R. W. Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Bp. 1987. 344–350.; C. H. Lawrence: The Friars i. m. 68–70.*

35 Amint a rendi nagykáptalanok iratai bizonyítják, nem akárki lehetett *terminarius*. Az ezzel a feladatkörrel megbízott szerzetesnek (laikus testvér nem lehetett) megbízhatónak, kiváló prédikátornak kellett lennie, s olyannak, aki vállalja a konventtől távol lévő szerzetesi életet, a szabályzat betartását. Több 15. századi rendi nagykáptalan foglalkozott a *terminarius* hatáskörének körülírásával, így pl. az 1405., 1421. és 1486. évi nagykáptalanok. *Fr. Benedictus Maria Reichert: Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum. III. Ab anno 1380 usque ad annum 1498. Romae, 1900. (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica VIII.) 124., 166., 309.; W. A. Hinnebusch: i. m. I. 217.*

36 A szöveget közli *Karl Fabritius: Urkundenbuch zur Geschichte des Kisdler Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehemals befindlichen Orden. Hermannstadt, 1875. 116–117.*

37 I. m. 117. Az egyes konventek *terminus* területének leírását ld. az Adattár megfelelő kolostorainál.

38 *K. Fabritius: i. m. 117.*

megegyezett).³⁹ Ha az egyes konventek *terminusait* vesszük figyelembe, azt kell megállapítanunk, hogy a 9 erdélyi domonkos szerzeteskolostor közül három (Gyulafehérvár, Alvinc, Szászsebes) nem felelt meg a rendi státútomoknak. Ezek ugyanis előírták, hogy két kolostor között a minimális távolságnak 37,50 km-nek kell lennie.⁴⁰

A domonkos szerzeteskolostorok széles körű tevékenységet fejtettek ki egy-egy város területén. Ahhoz, hogy feladataikat – s ezek közül is a legfontosabbat, a hívek lelkipozását – a szerzetesek megfelelően lássák el, komoly képzésben kellett részesülniük. A képzés legalacsonyabb fokának színtere az elvileg minden konventben működő *studium conventuale* volt. Az erdélyi domonkos kolostorok méretei, az ott lakó szerzetesek száma, illetve a rendházak státusa arra enged következtetni, hogy az alapképzést nyújtó *studium conventuale* valóban működött mindegyik domonkos konventben. A nagyobb méretű rendházak és a külföldre asszignált szerzetesek száma támpontot nyújthat talán a középfokú oktatást nyújtó *studium particularek* jelenlétéhez egy-egy kolostor mellett. Ezek figyelembevételével valószínűsíthetjük, hogy az erdélyi kerület területén Brassó, Kolozsvár, Beszterce és Szeben konventjeiben működtek középfokú oktatást adó szerzetesi iskolák. Felsőfokú képzést nyújtó *studium generale* csak Szebenben működött rövid ideig a 16. század elején.⁴¹

Felkészültségüket a szerzetesek spirituális teendőik végzésekor kamatoztatták a legjobban. Erdélyben egyetlen olyan domonkos kolostorról sem tudunk, amely plébániaegyház szerepét töltötte volna be. Elszórt adataink arról tanúskodnak, hogy a domonkos szerzetesek és a plébániák papjai között meglehetősen feszült volt általában a viszony: elsősorban a lelkészkedés, valamint a szabad végrendelkezési és temetkezési jog megsértése miatt robbantak ki viták közöttük. Ismeretes, hogy a 15. század közepén a szebeni plébános évekig akadályozta a rendház városfalon belülré való költözését. A kolozsvári plébános pedig ugyanabban az időben erővel, a temetkezési jog megsértésével temette el a domonkos konfraternitás tagjait a plébániatemplom temetőjében.⁴² S mindez megtörténhetett dacára annak, hogy Magyarországon is érvényben volt a *Super cathedram* pápai bulla, amely a kolduló szerzetesek és a plébániai papság kapcsolatát szabályozta.⁴³ A konfliktusok ellenére a domonkosok a plébánosokhoz hasonlóan lelkipásztori feladatokat láttak el a laikusok körében. Végezték tehát

39 I. m.

40 Jacques Le Goff: Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale. Annales E.S.C. 25(1970) 932.

41 E rövid bevezető az erdélyi domonkos kolostorok adattárához csak jelezni kívánja, hogy az erdélyi rendházak ilyen jellegű tevékenységet is folytattak. A kérdés részletes tárgyalását külön tanulmányban dolgoztam fel, ld. *Lupescuné Makó Mária*: Domonkos iskoláztatás a középkori Erdélyben. Református Szemle 96(2003) 844–853.

42 Ld. az Adattárban Beszterce, Kolozsvár, Szeben szerzeteskolostorait.

43 A bullát VIII. Bonifác pápa fogalmazta meg. Magyarországon még a 15. század végén is hivatkoztak rá, ld. *M-M. de Cevins*: i. m. 44.

a hívek áldoztatását, gyóntatását, temetését és prédikációt tartottak konventi templomukban. Feladataik közé tartozott továbbá a női rendházak spirituális felügyelete. Gyóntatót rendeltek oda és jelenlétük mindegyik erdélyi domonkos apácakolostornál kimutatható.⁴⁴ Az is nyilvánvaló, hogy az apácakolostorok azokban a városokban jöttek létre, ahol már létezett domonkos férfikolostor.

Az erdélyi domonkos kolostorokról megkockáztatható az a feltevés, hogy a városok egyházszervezetének egyik legjelentősebb elemét alkották. A nagyszámú kegyes adomány azt bizonyítja, hogy a városi lakosság lelkipozíciója révén jelentős befolyásra tettek szert. Bár a városiasodás folyamatában nem játszottak meghatározó szerepet, a domonkos kolostorok (a férfi- és az apácakolostorok egyaránt) nagymértékben hozzájárultak Erdély egyházi intézményhálózatának megerősödéséhez. A rend erdélyi szereplésének értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a renden belül a 15. század második felében lezajló obszerváns mozgalom jelentőségét sem.⁴⁵ Úgy tűnik ugyanis, hogy a reformot elfogadó közösségek nagyobb hitellel bírtak a világi társadalom szemében, s így az sem véletlen, hogy ezek voltak azok a kolostorok, amelyek a 15. század végén és a 16. század elején a gazdag adományoknak köszönhetően nagy felújításoknak, átépítéseknek lettek néha ma is álló tanúi. A rend rugalmasságát jelzi az is, hogy erdélyi képviselői felismerték a városi társadalom, és a főleg őket támogató környékbeli nemesség megváltozott igényeit, s a kihívásra válaszolni tudtak.

Adattár

(Az adattár összeállításakor az írott források részesültek előnyben; a régészeti és művészettörténeti megközelítések kevésbé vannak jelen. Az összeállításban elsősorban a konvent életére, működésére és javaira vonatkozó információk találhatóak meg. Az egyes szócikkek végéhez csatolt jegyzet a felhasznált forrásokat és a konventre vonatkozó irodalomból az általam használt és fontosnak tartott munkákat tartalmazza.)

Alvinc (Vințu de Jos, Unter-Winz; Fehér m.) – Szűz Mária-szerzeteskolostor

A kolostor első említése 1300-ból való. Ekkor Henning fia Herbord ispán özvegye, (Kelneki) Erzsébet rokonaival együtt Váradját és Damasaföldét, a Szent Háromság tiszteletére emelt ottani kőtemplommal, révvel és hajóvámossal együtt

44 Ld. Fabri jegyzékét az egyes erdélyi kolostorok szerzetesi névsoráról, *K[arl] Fabritius: Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schässburg*. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 5(1861) 20–33.; Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából. (= EgyhtEml) I–V. Szerk. Bunyitay V.–Rapaics R.–Karácsonyi J.–Kollányi F.–Lukcsics J. Bp. 1902–1912., I. 527–533.

45 Az obszerváns mozgalmak kérdését vonatkozó szakirodalommal legutóbb Erdélyi Gabriella érintette, ld. *Erdélyi Gabriella: Bakócz Tamás és a szerzetesrendek.* (Esettanulmány). Történelmi Szemle 44(2002) 25–26.

az erdélyi káptalanra hagyta. Ugyanakkor bőséges pénzbeli adományban részesített több erdélyi domonkos, ferences és ciszterci kolostort saját, elhunyt férje és gyermekei lelki üdvének biztosítása végett. Az alvinci domonkosok részére 10 márkát hagyott arra az esetre, ha konventet alakítanak, máskülönben csak 5 márkára jogosultak. Arra következtethetünk tehát, hogy 1300-ban Alvincen a domonkosoknak még nem volt konventjük, amely – a rend szabályai szerint – legalább 12 fogadalmas rendtagból (közülük legalább 10 felszentelt papból), valamint perjelből és *lector*ból állt. Anyagi téren a konventi státus előírta a szabályos kolostori intézmény működtetését, ami a hívők számára is nyitott templomot, valamint kolostorépületet (káptalanteremmel, refektóriummal és alvóhelyiségekkel) jelentett. 1300-ban Alvincen a domonkosok minden bizonnyal jelen voltak ugyan (Iványi Béla 1270 utánra helyezi a domonkosok megjelenését Alvincen), de csak *locus* minőségben, ami rangban a konvent alatt állt (kevesebb szerzetes jelenlétével kell számolni, élükön egy vikáriussal).

Bernard Guy 1303-ból való, a magyarországi domonkos rendi konventekről készült lajstromában Alvinc továbbra sem szerepel.⁴⁶ 1361-ben azonban már konvent lehetett, mégpedig a Boldogságos Szűz Máriához címzett templommal. Ez évben ugyanis Alardus nevű perjelje tanúként fordul elő Johann comes végrendeletének a kolozsmonostori konvent előtt való hitelesítésénél. A kolostor megsínylette az 1438. és 1442. évi török betöréseket. Ezért nem meglepő, hogy az 1444. évi, domonkosok és ferencesek által a pápához közösen benyújtott búcsúengedély-kérelemben Alvinc neve is előfordul. Ugyanazon év május 26-án kelt bullájában IV. Jenő mindegyik, a kérelemben említett egyházi intézménynek búcsút engedélyezett. 1497-ben említik ismét Alvinc kolostorát, meghatározva a konvent *terminus*ának területét.⁴⁷ Eszerint az alvinci szerzetesek szabadon prédikálhattak, gyóntathattak és alamizsnát gyűjthettek északon Enyed környékén Tordáig (Tordát is beleértve), a Küküllők mentén, Kisselyk környékén és a kerci apátságához tartozó négy faluban, melyen a szebeni és a szászsebesi konventekkel közösen osztoztak.

A domonkos rendi Fabri 1524 körüli feljegyzéséig nincs szó többé az alvinci kolostorról. Ekkor a konventnek három áldozópapja és egy laikus testvére volt. Emiatt Iványi Béla kicsi konventnek, *domus non formatanak* minősíti. 1529-ben az említett három áldozópap közül Szebeni Vitalis a szebeni domonkosok perjelje lesz, míg Alvincen Tádé foglalja el ugyanazt a helyet. Míg országosan a

46 Zágorhidi Czigány Balázs a Bernard Guy listáján szereplő „Albensis Transsilvanae” azonosítására Alvincet ajánlja. Jómagam inkább elírásnak, ill. „Albae Transsilvanae” (azaz Gyulafehérvár) ismétlésének tekintem. Vö. *Zágorhidi Czigány Balázs: A Domonkos Rend konventjei a XIII. századi Magyarországon.* (Bernardus Guidonis kontventjegyzékének értelmezése). Tanítvány 7(2001) 2. sz. 85., 87., 93.

47 A domonkos renden belül az egyes konventek lelkigondozói hatásköre alá tartozó területeket nevezték *terminus*nak. A provincia területe fel volt osztva az egyes konventek között aszerint, hogy egy-egy konvent szerzetesei hol folytathattak lelkigondozást. A *terminariusok* (egy *terminus* területén prédikáló szerzetes hivatalos megnevezése) jogaival és kötelességeivel részletesen foglalkoznak a rendi nagykáptalanok. Részletesebben ld. *Harsányi A.*: i. m. 78., 306–308.

rend a 16. század közepén indult hanyatlásnak, az alvinci kolostor esetében ez jó egy évtizeddel korábban bekövetkezett. 1532-ben ugyanis Kozár Miklós, a visegrádi fellegrvár várnagya kapja meg Alvinc és Borberek mezővárosokat a hozzá tartozó falvakkal együtt. Az 1552-ben Erdélybe kiküldött császári biztosok adatai szerint pedig az alvinci domonkos kolostor átalakítása nemesi rezidenciává már hamarabb, Kozár idején elkezdődött, majd Fráter György alakította át kastéllá. Az 1553-ban Martinuzzi György meggyilkolását követően Sopronban lefolytatott „per”-ben Bornemissza Pál erdélyi püspök tanúsága szerint, abban az időpontban a domonkosok temploma már félig romos állapotban volt, a kastéllá való átalakítás munkálatai pedig hat évet vettek igénybe.

A ma is álló kastély építése során az egykori kolostor megmaradt falait visszabontották és betemették, fekvése később feledésbe merült. A kastély udvarán 1990 és 1998 között végzett régészeti ásatások során sikerült a kolostor nyomára bukkanni és feltárni a középkori épületegyüttest. A templom egy négy boltszakaszos osztatlan terű (teremtemplom) hajóból és az ehhez csatlakozó két boltszakaszos szentélyből állt. A szentélyt poligonális (8/5) apszis zárta. Ezt az egységes teret a hajó és a szentély találkozásánál húzódó szentélyrekesztő törte meg.

A templom déli oldalához csatlakozott a kolostor, ami a hajó és a szentély teljes hosszára kiterjedt. A kolostor mindhárom oldala megépült és egy téglalap alaprajzú udvart fogott közre. Itt sorakozhattak egymás után a domonkos kolostorokra jellemző belső terek, különösen, hogy a kolostor részben emeletes is volt. Ezek közül a legbiztosabban a szentély melletti sekrestye, illetve az ezt követő káptalanterem azonosítható. A káptalanteremhez kelet felől egy kis kápolna is csatlakozott. A déli szárnyban két padlófűtéses helyiséget sikerült megfigyelni, ami azt bizonyítja, hogy a kolostor teljesen kiépült, még a téli időszakra berendezett terekkel is rendelkezett.⁴⁸

48 Források: *Györfly Gy.*: i. m. II. 192–193.; EO I. 597., 598. sz.; Ub I. 214–216., 216–217., II. 190., V. 134., 138.; *EgyhtEml* I. 530.; XV. századi pápák i. m. II. 815., 817. sz. Irodalom: *Dicționar* 280–281.; *G. Entz*: Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert. II. *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 14(1968) 129–130.; *Uő*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 74.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században. Kolozsvár, 1996. 226.; *H. Fabini*: i. m. 811–813.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 26., 31.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1939) 27–29.; *Kovács András*: Az alvinci kastély. *Korunk* 8(1971) 1169–1173.; *Nikolaus Pfeiffer*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242. Zürich, 1913. 28–44.; *Pfeiffer Miklós*: A domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története. Kassa, 1917. 31–32.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 8–9.; *Adrian Andrei Rusu*: *Gotic și Renașterea la Vințu de Jos (Documente de cultură materială din Transilvania secolelor XIII–XVII)*. Cluj-Napoca–Satu Mare, 1998.; *Uő*: A Glimpse into the Inner Life of a Transylvanian Monastery. The Dominican Monastery of Vințu de Jos (Alba County). In: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Ed. by Maria Crăciun–Ovidiu Ghitta. Cluj-Napoca, 1998. 13–21.; *Uő*: Un ansamblu de monumente medievale dispărute la Vințu de Jos (jud. Alba): mănăstirea dominicană și castelul Martinuzzi (rezultate preliminare ale cercetărilor arheologice). *Revista Monumentelor Istorice* 67(1998) 36–48.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 260–294.; *Veszely Károly*: Az alvinci plébánia. *Magyar Sion* 1(1863) 365–367.

*Beszterce (Bistrița, Bistritz; Beszterce-vidék/Beszterce-Naszód m.)
– Szent Kereszt-szerzeteskolostor*

A besztercei domonkos kolostort Bernard Guy említi elsőként, aki a magyarországi domonkos provincia kolostorainak listáját állította össze 1303-ban. Eszerint a prédikáló testvérek rendjének Erdélyben létezett egy kolostora Besztercén is (az összeírásban *Hystrice* név alatt fordul elő). Valószínűleg a 13. század második felében emelték.⁴⁹ A konvent perjeljének első említése 1309-ből ismert, ekkor egy bizonyos Christian frater töltötte be a tisztséget. Ugyanezen évből maradt adat a domonkosok Szent Kereszt-templomára. Az 1332. évi pápai tizedek szedésénél a besztercei plébános nevében először Johann domonkos szerzetes, majd az 1334. évi befizetésnél Tylmannus besztercei perjel fizetett. A kezdeti jó viszony a domonkos kolostor lakói és Beszterce városának plébánosa között (amire a befizetések említett módja alapján joggal következtethetünk) 1341-re megromlott, ekkor ugyanis XII. Benedek pápa egy vizsgálat elindítását írja elő a helybeli plébánosnak a domonkosok és ferencesek elleni panaszának kivizsgálására. Az 1363. évi kolostorlajstromban Guy nyomán Ferrari is *Histricae* név alatt emlékezik meg a besztercei rendházról, majd a 15. század elején találkozunk ismét az okleveles anyagban a domonkosok besztercei rendházával. 1413-ban a Stanislaus perjel által vezetett Szent Kereszt-domonkos kolostor néhány besztercei polgár boradományában részesült az adományozók lelki üdvéért mondott misék fejében. Az 1444. évi közös, domonkosok és ferencesek által a pápához benyújtott búcsúengedély-kérelemben Beszterce neve is előfordul. Ugyanazon év május 26-án kelt bullájában IV. Jenő mindegyik, a kérelemben említett egyházi intézménynek búcsút engedélyez, így a név szerint megnevezett Szent Kereszt-konventnek is. 1454-ben ismét adományozásról értesülünk. Ezúttal Georg perjel, a besztercei Szent Kereszt-konvent házfőnöke Nikolaus brassói domonkos perjellel együtt kéri a besztercei városi tanácsot, erősítse meg a domonkosoknak tett adományokat, melyek között szerepelnek szőlők és legelők egyaránt. 1476-ban a Domonkos Harmadrend már működött a városban, ekkor ugyanis a rend generálisa engedélyezi Laurentius de Valle perjelnek új tagok (férfiak és nők egyaránt) felvételét tagjaik közé. 1479-ben Bartholomeus szerzetest említik,

49 Későbbi feljegyzések alapján, amelyek azonban az alapítás idejéről nem szólnak, magyar nemesi alapításának vélik a besztercei domonkos rendházat, az alapító személyét Harinai Farkas Tamással azonosítva. Róla viszont a 15. század második feléből vannak adataink. Az első, 1699. évi feljegyzés a jezsuita Rudolph Bzenszkytól származik, aki szerint a domonkosok kolostorát és templomát Harinai Farkas Tamás építtette fel saját költségén. Sírja és címeres, oroszlános sírkövének részei még láthatók a templomban, ld. *Vasile Rus*: „Syllogimaeorum Transylvaniae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky”. *Colecția mare de manuscrise istorice a contelui Kemény*, vol. XV., Prolegomenum al X-lea. *Acta Musei Napocensis* 33/II(1996) 455. A második feljegyzés 1754-ből származik a domonkos Agostino Morinótól. Az alapító személyének Harinai Farkas Tamást nevezi meg, hozzátéve, hogy címeres sírköve a templom hajójában még most is látható, ld. *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1939) 40.

akinek a rend generálisa megengedi, hogy Bibliáját, breviáriumát és nyomtatott Antoninus-könyvét, amiket Rómában vett, használhassa.⁵⁰

A Domonkos Renden belül kialakuló obszerváns irányzat a beszercei konventet sem kerülte el; a kolostor megreformálásának időpontja 1477 körülre tehető. Ezzel az irányzattal hozható kapcsolatba a Rózsafüzérről elnevezett vallásos társulatnak a megjelenése is, mely a domonkosok irányítása alatt működött.⁵¹ Talán az obszervanciának tudható be az is, hogy 1485 és 1523 között a kolostor nagyszámú adományban és végrendeleti hagyatékban részesült. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy erre a periódusra esik ezen egyházi intézmény épületeinek felújítása. Ezt bizonyítják a sok esetben kimondottan erre a célra szánt adományok. 1492-ben Harinai Farkas Tamás és Miklós az idai határban lévő két halastavat és az ezek őrzői részére kiszakítandó két telket hagytak misealapítványként a beszercei domonkos barátokra, Szobi Mihály pedig az erkedi határban lévő halastavát hagyta a barátokra lelki üdve biztosítása végett. Marai Albert 1502-ben kelt végrendeletében pénzt hagyott a beszercei domonkosokra többek között Szent Miklós kultuszának ápolásáért. 1509-ben említik a konvent pecsétjét. 1512-ben Farkas János özvegye, Sinsiana ezüst keresztet, kazulát és két aranyozott bíbor dalmaticat ajándékozott. Ekkor említik először a templom orgonáját és orgonistáját. Anton Henn 1513-ban kelt végrendeletében pénzt hagyott a domonkosok Szent Kereszt-egyházára, kinyilvánítva egyúttal ottani temetkezési szándékát. 1515-ben egy birtokbeiktatásnál volt jelen a konvent részéről Benedek pap és Benedek laikus testvér. 1523-ban a domonkosok templomának oltáiról is értesülünk. Porkoláb Demeter özvegye, Jusztina asszony ugyanis fűzkúti részbirtokait a beszercei domonkosoknak adta, melyért a barátoknak hetente három misét kellett mondaniuk a Három királyok és Szent Demeter oltárainál. Nem véletlen talán ez utóbbi kérelem, ha figyelembe vesszük, hogy Jusztina asszony férje, Demeter szintén e templomban talált végső nyugalóhelyet.

A beszercei konvent *terminus*áról a rend 1497. évi pesti tartományi gyűlése tudósít. A *terminust* illetően a beszercei kolostor eléggé mostoha helyzetben volt, ugyanis a Kis-Szamostól keletre fekvő területeken a kolozsvári konventtel kellett osztoznia, Régent és környékét az udvarhelyivel megosztva „birtokolta”, míg az összes székely szék felett három másik konventtel együtt gyakorolta alalmaznagyújtási és prédikálási jogát, nevezetesen a brassói, segesvári és udvarhelyi kolostorokkal.

Fabri 1524 körüli feljegyzése szerint az ő idejében 12 áldozópap, 5 rendi nővendékpap és 11 világi testvér lakta a beszercei Szent Kereszt-konventet. 1527-

50 Az engedély azt is jelzi, hogy Bartholomeus szerzetesnek más könyvei is voltak. Az engedélyre azért volt szükség, mert a rend statútumai szerint bármiféle könyvet csak felsőbb engedéllyel tarthatott birtokában domonkos szerzetes, ld. *Harsányi A.*: i. m. 290.

51 A Rózsafüzér-vallásos társulat megjelenését és magyarországi jelenlétét összefoglalóan tárgyalja *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Bp. 2000. 30–31. és *Harsányi A.*: i. m. 313–315.

ben a konvent alperjeljét, Prázsmári Mátyást említik, aki a kolozsvári domonkosokkal közösen bírt kötelendi halastavat, melyet néhai Somkerekai Erdélyi János hagyott lelki üdvéért a két kolostorra, miután a kolozsváriak a maguk részét pénzért átengedték a beszerceieknek, most konventje nevében eladja jó magyar ezüstpénzben számított 100 forintért korábbi tulajdonosa, néhai Suky István fiainak, Jánosnak és Benedeknek. Az adásvétel jogosságát alig másfél hónap múlva megkérdőjelezték. Nemegyei Vajda Orbán Somkerekai Erdélyi Ferenc (Erdélyi János testvére) nevében ugyanis tiltja a beszercei konvent tagjait a kötelendi halastó elidegenítésétől. 1529-ben azonban Suky János és Benedek az, aki tiltja Somkerekai Erdélyi Ferencet a nevezett halastó elidegenítésétől.

A 16. század második évtizedére a viszony a város és a barátok között ismét megromlott. Az okot a városi tanács szolgáltatta, amely egy új összekötő út építése céljából a domonkos kolostor falának egy részét szándékozta feláldozni. Szapolyai János közbelépésére volt szükség a domonkosok jogainak tiszteletben tartásához. Tíz évvel később sem volt jobb a helyzet, ekkor arról értesülünk, hogy a város tanácsa adó fizetésére akarta kötelezni a barátokat. 1543-ban a barátok fürdőházának eladásáról értesülünk, 1553-ban pedig a kolostor földjeinek megmunkálási díjáról ad számadást Lőrinc barát. Ez mutatja, hogy a kolostor ekkor még működő intézmény volt. Felszámolására 1556 elején kerülhetett sor, ugyanis egy tíz évvel később kelt birtokadományozási oklevélből kiderül, hogy az adományként előforduló legelő 1556-ig a Szent Kereszt-konvent tulajdonában volt, majd a fiskus kezére jutott. Az ebben az évben megtartott kolozsvári diéta határozatainak értelmében a konvent vagyonát megosztotta egymás között a beszercei városi tanács és az erdélyi fiskus. Az épületeket a város magtárként használta 1720-ig, amikor az osztrák hatóságok a piaristáknak engedték át. Két pusztító tűzvész (1680-ban és 1758-ban) nagymértékben megrongálta a volt kolostor épületeit.

A kolostor a város déli részén, közvetlenül a városfal mellett, azon belül fektült. A 18. századi városképeken egy keletelt, a nyolcszög öt oldalával záródó, nyújtott szentélyű templom látható, déli oldalán kerengővel és körülötte a kolostor három egyemeletes szárnyával. A háromhajós templom északi oldalához mellékkápolnák csatlakoztak. Egy 1754-ben kelt jelentés szerint a templom romos falán festmények voltak láthatók: Jessze fája, Szent Péter és Pál apostolok, a Megváltó a kereszten Szűz Máriával. Falán még látható volt egy 1490-es évszám is, ami a templom átépítésére utalhatott. Ehhez az átépítéshez kapcsolódik a város legjobb vizét adó kút feletti kútház is 1487-es évszámmal datálva. A templom gótikus keresztboltozatának borda- és zárókötőredékei, valamint a nyugati kolostorszárny egy ajtókerete őrződött meg (melyek ma a beszercei múzeumban láthatók). Orgonáját a város plébániatemplomába szállították. A szegények otthona, jelenleg pedig az öregek otthona működik a kolostor fennmaradt, de nagyon átépített nyugati szárnyában. A hajdani domonkos templom egyetlen fennmaradt berendezési tárgya egy reneszánsz stallum, mely ma a beszercei evangélikus templomban található. Donátora Bethleni Benedek volt, aki nevét is megörökítette gyönyörűen faragott stallumán. A mecénási önérzet

ugyanis még a korábban a névtelenség homályába burkolózó szerzetesekből is előtört a reneszánsz hajnalán. Valószínű, hogy Benedek barát a nemesség köréből, a bethleni Bethlen családból származott, melynek régóta erős kapcsolatai voltak a reneszánsz kultúrával. Ezekre vall a stallum költséges, művészi kivitelezése.⁵²

*Beszterce (Bistrița, Bistritz; Beszterce-vidék/Beszterce-Naszód m.)
– Szűz Mária-apáca kolostor*

A városban domonkos apáca kolostor is működött. A szász történetírás 14. századi alapításának tartja, Harinai Farkas Tamás 1485-ben kelt végrendeletében azonban saját alapításának tünteti fel a domonkos apácák kolostorát, melyre Szentmihálytelkén lévő halastavát és malmát hagyja. Szentgyörgyi Péter országbíró, erdélyi vajda és székely ispán 1501-ben utasította a kolozsmonostori konventet, hogy iktassa be a Szűz Mária Mennybemenetele-domonkos kolostor apácáit Szentmihálytelke birtokának egy részébe, az ottani halastóba és a rajta lévő malom két részébe.⁵³ A Harinai Farkasok alapítása mellett szól az is, hogy 1503-ban a család két nőtagjával is találkozunk a kolostor lakói között: Katalin (néhai Harinai Farkas Tamás leánya) és Magdolna (néhai idősebb Harinai Farkas Miklós unokája) voltak ekkor ott apácák. Három évvel később az apáca kolostor belső szervezetéről szerzünk értesüléseket. Ez évben a Domonkos Rend generálisa engedélyezte a kolostor perjelnőjének és apácáinak az évi négyszeri gyóntatást/feloldozást, felmentette őket a tized fizetése alól és a pápai búcsúk kiváltságaiban részesítette őket, ha a Domonkos Rend bármelyik templomát fel-

52 Források: Györffy Gy.: i. m. I. 557–560.; EO II. 97., 98., 101., 102., 160., 1070., 1072. sz.; *Albert Berger*: Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. Aus dem Nachlass herausgegeben von Ernst Wagner. I–II. Köln–Wien, 1986. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 11/I–II.) 59., 136., 363., 408., 444., 552., 568., 711., 712., 715., 775., 779, 788., 814., 1133., 1154., 1417., 2171., 2278., 3038. sz.; KmJkv 2807., 2809., 3485., 3591., 4120., 4198., 4206., 4263. sz.; Ub I. 239–292., 517–518., III. 570–571., V. 134., 138., 449–450., VII. 240–242., 388.; EgyhtEml I. 531–532., III. 396.; XV. századi pápák i. m. II. 817. sz.; A Római Szent Birodalmi Gróf Széki Teleki család oklevéltára. (= TelOkl) I–II. Szerk. Barabás Samu. Bp. 1895., II. 310–312. Irodalom: *Balogh Jolán*: Az erdélyi renaissance, 1460–1541. I. Kolozsvár, 1943. 68., 74., 173–174.; *Borbély Andor*: Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. Erdélyi Múzeum 48(1943) 203. (Beszterce látképével és alaprajzával); *Otto Dahinten*: Beiträge zur Geschichte der Stadt Bistritz. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 50(1944) 83–89.; *Uő*: Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Köln–Wien, 1988.; *Dicționar* 67–68.; *G. Entz*: Die Baukunst Transsilvaniens i. m. 131.; *Uő*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 78.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 240–241.; *K. Fabritius*: Zwei Funde i. m. 26–27., 31., 33.; *B. Iványi*: Geschichte des Dominikanerordens i. m. (1939) 29–41.; *M. Lupescu Makó*: “Item lego...” i. m. 165., 168., 171., 174–175., 177., 182.; *N. Pfeiffer*: Die ungarische Dominikanerordensprovinz i. m. 38., 79–82.; *Pfeiffer, M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 33.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 13.; *Sanda Mihaela Salontai*: Despre arhitectura unui monument dispărut. Conventul dominican din Bistrița. Revista Bistriței 14(2000) 409–423.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 97–122.

53 Salontai szerint a besztercei domonkos apácák kolostorának patrocíniuma a Szent Háromság volt. Az oklevelek viszont Szűz Mária, ill. egy alkalommal Szűz Mária Mennybemenetele títulusal említik. *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 122–123.

keresnék. 1510-ben a kolostor lakóinak számát 22-re maximálta a rend generálisa, nagyobb létszámú apácaközösség létét saját vagy a magyar domonkos provincia perjeljének engedélyéhez kötve. 1513-ban a város egyik polgára, Anton Heen emlékezett meg végrendeletében a domonkos apácákról, 4 forintot hagyva rájuk. 1524-ben egy Antal nevű apácagyóntató fordul elő Fabri névsorában. Nem sokkal később, 1526-ban Tordai Pál, az erdélyi egyház vikáriusát kérték fel azon vizsály elintézésére, mely két meg nem nevezett (besztercei) polgár és a domonkos apácák között támadt.

A domonkos apácakolostor 1556-ban szűnt meg, épületeit magtárnak és széna tárolására használták. Templomuk még szerepel a 18. századi városképeken. Kisebb méretű volt, mint a barátok temploma, rövid, sokszögzáródású szentéllyel. A zárda épülete a templom déli oldalán lehetett. Az épületegyüttest a 19. század során teljesen elbontották.⁵⁴

*Brassó (Braşov, Kronstadt; Brassó vidéke/Brassó m.)
– Szent Péter és Pál-szerzeteskolostor*

A 13. században megindult városi fejlődés nyomán a 14. század első felében Brassóban is megjelentek a koldulórendek. A Domonkos Rend barcelonai nagykáptalanja 1323-ban kolostor építését engedélyezte Brassóban. A munkálatok lassan haladtak előre. Ezért a pápa 1327-ben a rend támogatására szólítja fel a brassói ispánt. Nem tudjuk, hogy eleget tett-e a pápai felszólításnak. Tény, hogy 1342-ben a Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt épület még nem készült el teljesen. A munkálatok befejezéséhez talán hozzájárult a brassói Nikolaus Crescher, aki ugyanazon évben kelt végrendeletében fél malmát hagyta a domonkos barátokra misemondásért. A miséket az általa emelt Szent Jakab-templomban mondatta. Minden ott megtartott mise után a barátoknak járt még egy köből búza, a megmaradt részt pedig a kolostor építésére használhatták.

Közel egy évszázad múlva jelennek meg ismét az oklevelekben a brassói domonkosok. 1434-ben a városfalak megerősítési munkálataival kapcsolatban említik a domonkosok templomát és kolostorát, mely az egyik védőtorony közelében helyezkedett el. 1443-ban szintén a domonkos egyház helyrajzáról értesülünk. 1454-ben a konvent Nikolaus perjeljét említik, aki tanúként szerepel egy, a besztercei domonkosok javára tett végrendeleti adománynál. Ugyanazon évben ritkaságszámba menő esetről van tudomásunk. Johann Scharff domonkos szerzetest házasságtörés vádja miatt letartóztatták, és a provincia vikáriusának, Medgyesi Péternek a közbenjárására volt szükség, hogy a parázna barátot kiengedjék és a kánonjog szerint ítélhessék el.

⁵⁴ Források: *A. Berger*: Urkunden-Regesten i. m. 568., 833. sz.; KmJkv 3187., 3195., 3272. sz.; Ub V. 134., VII. 388. Irodalom: *O. Dahinten*: Beiträge i. m. 89–90.; *Dictionar* 67–68.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 242.; *Harsányi A.*: i. m. 110–111.; *Iványi B.*: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára i. m. 18.; *Uő*: Geschichte des Dominikanerordens i. m. (1939) 36., 40.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 13.; *M. S. Salontai*: Mänästiri dominicane i. m. 122–124.

1455-ben Hunyadi János kormányzó, aki különösképpen támogatta az – akár domonkos, akár ferences – obszerváns kolostorokat, elrendelte, hogy a Szent Márton napi *census*ből 10 márka ezüstöt fizessenek a brassói domonkos barátok használatára és kolostoruk javítására. 1456-ban V. László 50 arannyal emelte meg a kormányzó adományát. 1461-ben Székely Tamás perjeljüket említik, aki Bécsben átvette Jakob Roderbach, a Szent Lőrinc-kolostor gyóntatójának könyvhagyatékát. Nem mellékes, hogy a perjel ugyanakkor az erdélyi domonkosok vikáriusa is volt. Bécs ekkor már az obszerváns domonkos kolostorok listáján szerepel, így joggal feltételezhetjük az előbbi két adat alapján, hogy az 1460-as évek kezdetére a brassói kolostor is obszervánssá vált. 1462-ben Mátyás király felemelte két márkával az apja által tett évi tíz márka ezüstöt kitevő adományt a Szent Péter és Pál-kolostor lakói számára. Peter Greb 1463-ban kelt végrendeletében 10 forintot hagyott a domonkos barátokra misemondás céljából. Ugyanebben az évben említik a domonkos templom Szent Kereszt-oltárának vallásos testvérületét. 1464-ben a brassói Simon Clomp és Cristian Rod misealapítványt tettek a domonkosok Szent Miklós-oltárára. Az örökmisék elmondásáért egy, a város szélén fekvő prédiomot hagyományoztak összes tartozékaival együtt és egy, a Schwarzgasse végi városkapu közelében fekvő halastavat. Tanúként a már említett Székely Tamás perjel mellett a konvent alperjelje, Nagybányai Udalrik is megjelent. 1464-ben a kolostor bizonyos építési munkálatok befejezésére pápai búcsúban részesült. Talán a három évvel korábban kapott könyvadomány megfelelő tárolási helyének, egy könyvtárteremnek a kialakításáról lehetett szó, ugyanis a hiányosan fennmaradt oklevél a domonkos templom felszerelése mellett utal a könyvek állapotára is. A konvent könyvtárának legrégebb, kéziratos anyagát a reformáció után a Johannes Honterus által alapított száz evangélikus gimnázium könyvtára örökölte. Bár ez a könyvtár az 1689. évi nagy tűzvészben megsemmisült, 1575-ből származó leltár alapján megállapítható, hogy a domonkosok több mint 100 kéziratos kötetet számláló középkori gyűjteménye mit is tartalmazott. A bécsi obszerváns kolostorral továbbra is fennmaradt a kapcsolat. Megerősíteni látszik ezt az a tény is, hogy 1475-ben Bécsből Brassóba küldik Johannes Erasmit *lectornak*. *Filius nativusa* lesz a brassói konventnek, ami azt jelentette, mintha ott tett volna fogadalmat. 1518-ban említik ismét a konvent perjeljét Dominicus de Walle Rosarum személyében, aki ugyanakkor a rend erdélyi vikáriusa is volt. A teológiában és építészetben jártas szerzetest még 1533-ban is a konvent élén találjuk.

A rendtagok számáról Fabri tudósít 1524 körül. Ekkor Domokos volt a konvent perjelje, aki a hittudományok *baccalaureatusa* címet is viselte. Rendtársai között 13 áldozópap, 8 rendi növendékpap és 10 világi testvér szerepel. Érdekes azon körülmény, hogy a konvent Máté nevű szerzetesét mint Haraly vikáriusát emlegetik. Pfeiffer ebből arra következtet, hogy e kolostornak a háromszéki Haraly helységben volt egy „rendi telep”-e.⁵⁵

55 Ez az egyetlen erdélyi adatunk, mely egy helység domonkos vikáriusát említi. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ha nem is leány-egyház, de egy úgynevezett „imaház” létezett ott. Ezek Nyu-

A brassói domonkos konventnek két *terminarius* barátja volt, egyikőjük a konvent magyar *terminus*ának területéért, másikuk a konvent szász *terminus*ának területéért felelt. A konvent magyar *terminarius*a szabadon gyűjthetett alamizsnát Kézdi és Sepsi székek területén, majd 1497-ben Orbai szék területén is. A szász *terminus* lényegében a Barcaságra terjedt ki, ahol a brassói domonkos konvent kizárólagos jogot élvezett.

Az 1520-as évek elejétől kezdve a Szent Péter és Pál-kolostor lakói egyre-másra tűnnek fel Brassó városának számadáskönyveiben. 1520-ban mészégetésért és kőhordásért fizettek a barátoknak. 1522-ben Barlabási Lénárd erdélyi alvajda brassói tartózkodásáért fizetett a tanács a domonkos Rawe Keppel alperjelnek. 1526-ban a perjelnek fizettek a városfalak megerősítéséhez szükséges kőanyag szállításáért. 1529-ben a konventet körülvevő fal felemeléséhez szükséges anyagok kiszállításáért fizetett a városi tanács, valamint a domonkosok műhelyében készített nagy mennyiségű gyertya elkészítéséért. 1532-ben és a rákövetkező évben a domonkosok téglakészítő műhelyét említik, amely anyagot szállított a városnak építéshez és boltozáshoz. Szintén ez évben értesülünk a könyvkötő műhelyről, amely valószínűleg a könyvtár mellett működött. Ekkor uyanis Lőrinc testvérral a város saját regisztrumait is beköztette.

1529-ben említik ismét a kolostor lakóit. Ekkor két, egy felszentelt és egy laikus testvér Segesvárról Brassóba történő áthelyezéséről értesülünk. Ugyanazon évben a források arról tudósítanak, hogy a brassói fellegvár építkezéseit a helyi domonkos konvent perjelje, Domokos vezette.

A domonkosok Brassóból való eltávozását valószínűleg Luther tanainak gyors elterjedése idézte elő. Pfeiffer szerint a domonkosok 1530-ig voltak a városban. Tény, hogy 1545-ben már biztosan nem voltak ott, mert „ott voltak”-ként emlegetik őket. Az 1545. évi eltávozás mellett szól az is, hogy addig a Hunyadi János által adományozott évi járadékot elég következetesen fizették utódai (igaz, az összeg változott, hol kevesebb, hol több járt a domonkos szerzeteseknek), utána már nem. 1547-ben kolostorukat a városi tanács vette át, amely rögtön hozzá is látott a felújítási munkálatokhoz a kolostor épületében, a templomot azonban raktárnak használták. Az épületegyüttest a 18. század eleji városképeken is ábrázolják, a vár északi részén elhelyezkedő Szent Péter kapu mellett. A feltételezhetően háromhajós csarnoktemplomnak sokszögzáródású szentélye volt. Az emeletes kolostor észak felől csatlakozott a templomhoz. A kettő között elhelyezkedő sekrestye szintén emeletes volt. Kolostora két egymásba nyíló udvart fogott közre. 1716-ban az egész együttest a jezsuiták kapták meg, akik a nagyon rossz állapotban levő templomot 1770-ben lebontották, s helyébe újat emeltek. Egy 18. század eleji jelentés említi még a szentély és a hajó boltozását,

gat-Európában a 14. században terjedtek el, rendeltetésük szerint a *terminarius*ok szálláshelyeként, kötelező napi spirituális gyakorlataiknak helyet biztosító házakként működtek. Bizonyos esetekben az imaházak kinőtték magukat és a konventi státusra emelkedtek, ld. *W. A. Hinnebusch*: i. m. I. 269. Domonkos kolostornak tekinti *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 30.

a mozaik-berakásos padlót, falfestményeket Szűz Mária, Szent Domonkos és Aquinói Szent Tamás alakjával.⁵⁶ Mindezek mellett az írott források megemlékeznek még a szentélyrekesztőről, az orgonáról és egy nagyobb méretű kápolnáról.⁵⁷

Brassó (Braşov, Kronstadt; Brassó vidéke/Brassó m.) – Szent János-apáca kolostor

A városban domonkos apácák jelenlétére is következtethetünk. 1474-ben a rend generálisa megbízta a Szent Péter és Pál domonkos konvent perjeljét, hogy vegyen fel a rend soraiba tíz nőt, akiket készítsen is fel hivatásukhoz méltóan. Az apáca kolostor lakóiról kimondottan 1502-ben történik említés először, ami viszonylag késői alapítást feltételez. Ekkor Repsi Máté schönbergi plébános végrendeletében teológiai és egyházi könyveiből a brassói domonkos apácáknak is juttat. 1510-ben 10 apáca lakta.⁵⁸ A zárdá méreteiről az ugyanebben az évben megtartott káptalani rendelkezés segítségével alkothatunk képet. E rendelkezés a zárdában lakó apácák számát maximálja: eszerint a brassói Szent János-apáca kolostorba 12 apáca fogadható be. 1524 körül azonban 32 lakója volt a domonkos apáca kolostornak. Ugyanekkor említik István szerzetest mint apácagyónatót.

Templomuk és kolostoruk az 1540-es években került idegen kézre. Az említett időpontban a város számadáskönyveiben még szerepelnek a „fekete apácák”. Elűzésük után épületeik a város tulajdonába kerültek, amely ispotályt rendezett be a hajdani zárdá épületében. Úgy tűnik, a templomot csak 1644-től kezdték használni a lutheránusok 1689-ig, amikor valószínűleg leégett. A hajdani domonkos apáca kolostort és romos templomát 1718-ban a ferencesek foglalták el. A barokk stílusban szinte teljesen átépített épületegyüttes ma is áll. A délkelet felé tájolt templom egyik hosszoldala az utcára nézett, a városfal fe-

56 Bartók Márton domonkos rendi szerzetes 1718. évből való jelentéséről van szó. Ez és Kálnoki Ádám grófnak a rend generálisához intézett levelei az erdélyi domonkos rendházak visszaszerzése ügyében megjelenés alatt állnak.

57 Források: Györffy Gy.: i. m. I. 827–828.; Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. (= Quellen) I–VII. Kronstadt–Brassó, 1886–1918, I. 237., 416., 653., II. 145., 150., 157., 243., 276., 293., 596., III. 360., 407., IV. 99., 408., V. 447., VI. 60., 319., 323., 418–419., 524., VII. 522., 527.; Ub I. 521–522., IV. 533–535., V. 115–116., 449–450., 471–472., 509., 528., VI. 103–104., 109–111., 126–127., 149–150., 161–162., 162–163., 164., 202–203., 368–369.; EgyhEml I. 530., III. 234., IV. 456. Irodalom: *Borbély A.*: i. m. 202. (Brassó látképével és elővárosának alaprajzával); *Dankanis Ádám*: Az 1575-ös brassói katalógus. Könyvtári Szemle 14(1970) 177–179.; *Dicționar* 80.; *Entz G.*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 84.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 253–257.; *K. Fabritius*: Zwei Funde i. m. 26., 31–32.; *Julius Gross*: Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 21(1887) 622–625.; *Harsányi A.*: i. m. 36., 38., 67–68.; *B. Iványi*: Geschichte des Dominikanerordens i. m. (1939) 42–59.; *M. Lupescu Makó*: “Item lego...” i. m. 181.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 33–34.; *Maja Philippi*: Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Köln, 1986. 231–233.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 15.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 125–139.

58 Salontai szerint 18 apáca lakott a zárdában, ld. *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 141.

lőli oldalához pedig a kolostorszárny csatlakozott. Egyszerű kis teremtemplom volt, poligonális (8/5) szentélyzáródással. A templom számottevő része még a gótikus korszakból származik, azonban a kolostor szárny teljesen átépült a barokk stílusban. Az írott források említik még a templomban található orgonát.⁵⁹

Gyulafehérvár (Alba Iulia, Karlsburg; Fehér m.) – Szűz Mária-szerzeteskolostor

A Várban, a székesegyháztól északkeletre feküdt a domonkosok Szűz Máriáról nevezett rendháza. Első adatunk a rendház létezéséről 1289-ből származik, amikor a kolostor János nevű perjelje és Nicolaus *pictor*, ugyanezen rendház tagja előtt a medgyesi egyházkerület papjai és a gyulafehérvári káptalan tagjai meg egyezésre jutnak az egyházi tized ügyében. Figyelemre méltó, hogy a két fél között keletkezett peres ügy előbb a káptalan, majd a Szentszék elé volt terjesztve, mégis végül a gyulafehérvári domonkosok előtt talált megoldásra. 1293-ban Gellért, a domonkos rendház perjelje a káptalan kérésére más egyházi személyekkel átírja, a helyi gyakorlattól eltérő módon (tehát nem keretlevélbe foglalva, hanem záradékkal ellátva), III. András király ugyanazon év november 7-én kelt levelét, ezáltal kímélve meg a kiváltságlevelet az utazás viszontagságaitól. 1295-ben már Teodor szerzetes a konvent perjelje, ekkor ugyanis a perjel és a rendház Benedek olvasószerzetese más egyházi személyekkel egyetemben konventi pecsétjükkel erősítenek meg egy, a gyulafehérvári egyház számára tett adományt. Együttműködésüket a gyulafehérvári káptalannal és püspökséggel más oklevelek is bizonyítják. Egy 1298. évi hamis oklevélben Pálóci Máté gyulafehérvári domonkos perjel neve tűnik fel, aki rendházának szerzetesi közösségével ügyvédvallásnál tanúskodik. Több alkalommal kerül sor az erdélyi püspök, illetve a káptalan leveleinek megerősítésére (1306-ban többször is), átírására (1296–1301 között, 1313-ban, 1328-ban).⁶⁰

Kapcsolatukat nemcsak az egyházi intézményekkel, hanem a magánszemélyekkel is ápolták. Ennek tudható be, hogy végrendeletekben megemlékeznek róluk (1300-ban Alvinci Herbord comes özvegye, Erzsébet asszony hagyott

59 Források: Quellen II. 761., IV. 105., 110., 125., VI. 323. Irodalom: Dicționar 80–81.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 258., 522–523.; *Karl Fabritius*: Das Testament des Schönberger Plebans Mattheus von Reys aus dem Jahre 1502. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde 12(1874) 375–376.; *Harsányi A.*: i. m. 110–111.; *B. Iványi*: Geschichte des Dominikanerordens i. m. (1939) 31., 43., 54.; *Jakab Elek*: Apácaklastromok Erdélyben. Történelmi Tár 13(1867) 86–87.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 87.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 15.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 140–143.

60 A gyulafehérvári domonkos konvent ily irányú tevékenysége felvetette hiteleshelyként való működésének lehetőségét. Legpregnansabban az ismert román medievista, Francisc Pall fogalmazta meg feltevését. Szerinte az 1295–1311 közötti időszakra tehető a domonkosok hiteleshelyi tevékenysége, ld. *Francisc Pall*: Contribuții la problema locurilor de adevărire din Transilvania medievală (sec. XIII–XIV). Studii și materiale de istorie medie 2(1957) 400. Harsányi – Eckhart Ferencre hivatkozva – tagadta a domonkos rend rendszeres hiteleshelyi tevékenységét a középkori Magyarországon, ld. *Harsányi A.*: i. m. 27.

10 márkát a domonkosok Szűz Mária-egyházára), vagy ezek összeállításánál tanúként vannak jelen (1361-ben Alvinci Vivianus comes János nevű fia végrendeletének megírásánál tanúként szerepeltek).

Bernard Guy 1303. évi, a magyarországi domonkos provincia kolostorait megörökítő listáján a gyulafehérvári rendház is szerepel (*Albae Transsilvaniae* néven). Sajátos szerephez jutott a rendház 1306–1307-ben. 1306-ban Péter püspök László erdélyi vajda kiközösítésének ügyét a fehérvári domonkos perjel által a pápához terjesztette fel. Midőn 1307-ben a püspök meghalt, László vajda a püspökválasztásra összejött káptalan tagjait fogságba vetette, a többiek pedig a kolostorokban (*in medio monasterii*) kerestek menedéket. A Gentilis bíboros és hallgatósága előtt 1308-ban lezajlott per jegyzőkönyvében Benedek erdélyi püspökké való választása alkalmával több ízben említés történik a gyulafehérvári domonkosokról és ágostonos remetékről, így az idézőlevélben és a végső határozatról szóló jelentésben, ahol első ízben említik a rendház vikáriusát, Pétert. 1311-ben Egyed, a domonkos rendház perjelje tanúként szerepel, 1313-ban pedig Theodorus perjelt említik a források, aki a konvent pecsétjével megerősített oklevelet írt át Benedek erdélyi püspök kérésére. 1328–1330-ban az erdélyi káptalan bizonyos feltételeket határoz meg, amelyek segítségével a sebesi dékánuság papjai az erdélyi püspökkel és káptalannal megegyezhetnek az eddig jogtalanul megvont illetékek ügyében. A megegyezés a gyulafehérvári domonkosok és a Szent Istvánról elnevezett ágostonos konvent képviselői előtt történt. A domonkos konvent saját pecsétjével erősítette meg a felek között létrejött megállapodást. 1334-ben Márton, a Szűz Mária-rendház perjelje bíraskodott egyházi ügyekben a medgyesi dékánus plébánosaival szemben.

A 14. század közepén nagyszabású átépítési, újjáépítési munkálatok kezdődtek. 1350 júniusában Domokos perjel a konvent szőlőjét volt kénytelen eladni, mert az építési munkálatok folytatásához a konvent nem rendelkezett a szükséges anyagiakkal. 1361-ben a rendház főnöke Miklós volt. Két évvel később valószínűleg ugyanezen Miklós perjel vallotta, hogy Chankar Pál fél kúriáját a gyulafehérvári domonkosok Szűz Mária-egyházára hagyta. Az építkezés ekkor még mindig nem volt befejezve. Az 1444. évi közös, domonkosok és ferencesek által a pápához benyújtott búcsúengedély-kérelemben Gyulafehérvár neve is előfordul. Ugyanazon év május 26-án kelt bullájában IV. Jenő mindegyik, a kérelemben említett egyházi intézménynek búcsút engedélyezett, így a gyulafehérvári domonkos konventnek is. A domonkos kolostor biztonságos voltára utal egy sokkal későbbi feljegyzés is. Kőhalmi Péter domonkos szerzetes 1519-ben jegyezte fel, hogy a vallási zavarok idején Udvarhely mellett Gyulafehérvárt tartja az egyedüli biztonságos helynek.

A konvent *terminusán*ak területét a 15. században említik. Ekkor a gyulafehérvári domonkosoknak osztozniuk kellett a Kis-Szamostól nyugatra fekvő területek felett a kolozsvári rendházzal.

A rendház tagjainak létszámáról először Antonius Fabri domonkos szerzetes tudósít, aki szerint 1524 körül e kolostorban 6 áldozópap, 3 rendi növendék és 4 világi testvér lakott. A barátok között egy *terminarius* szerzetes is volt, aki a

konvent hatáskörébe tartozó területről gyűjtötte be az alamizsnát. György perjelről valószínűsíthető, hogy a novíciusok felkészítését irányította. Legközelebb 1529-ben említik a kolostor lakóit. Ekkor Miklós perjel állt a konvent élén, és két, Segesvárról Gyulafehérvárra áthelyezett szerzetes tűnik fel a forrásokban, akik közül az egyik orgonista volt. Ez feltételezi orgona jelenlétét a domonkosok templomában.

Feltehetőleg a 16. század közepén szűnt meg a gyulafehérvári domonkosok rendháza. 1553-ban említik utoljára a források. Ez évben a rend Rómában megtartott nagykáptalanja elfogadta a Gyulafehérvárról elköltözni szándékozó konvent új megtelepedési helyét. Sajnos, arról nem beszélnek a források: miért kellett a konventnek új helyet keresnie, melyik volt az és egyáltalán elfoglalták-e. 1581-ben Leleszi János Báthori Istvánhoz írt levelében beszámol a kolostor és templom állapotáról. A jezsuitáknak szánt épületegyüttes részben elhagyatott, részben mások által lakott volt akkor. Báthori Kristóf 10 ezer padlótéglát szállítatott Fehérvárra. A jezsuitáknak ideiglenesen faoltárt is emeltek. Mindez azt mutatja, hogy az épületegyüttes nehéz helyzetbe került és igencsak szükség volt helyrehozatalára. A jezsuiták rövid 16. század végi szereplésük után a 18. században tértek vissza ismét a korábban elhagyott kolostorba és templomba. A Visconti által készített 1711. évi alaprajzon még áll a kolostor épülete. Templomát, melyről egy 19. századi fénykép ad fogalmat, 1900 körül bontották le. Amennyire a fényképből megítélhető, a lebontott épületre a 16. század elejének koldulórendi építkezése volt jellemző (jellegzetes tömegelosztás, nyugati csúcsíves kapu, halhólyagos kőrácsú, kerek homlokzati ablak).⁶¹

61 A szakirodalomban két elmélet körvonalazódott a domonkosok gyulafehérvári Szűz Mária-egyházának 1556 utáni sorsát illetően, pontosabban az épületegyüttes újkori források (térképek, metszetek) alapján történő azonosítására. A hagyományos felfogás szerint a domonkosok kolostorát és templomát a jezsuiták vették át (*Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 63., 300.; *Balogh Jolán*: Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század. Bp. 1985. 269–271., 273–278., 307.). Ezt az álláspontot a jezsuita források is alátámasztják, ld. *Jezsuita okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. I/1–2.* Sajtó alá rend. Balázs Mihály–Kruppa Tamás–Lázár István Dávid–Lukács László. Szeged, 1995. 8., 258., 259., 428., 495., 500., 501. Újabb elmélet szerint a jezsuiták nem a domonkosok, hanem az ágostonos remeték Szent István vértanúról nevezett egyházát vették át, következésképpen a 19–20. század fordulóján lebontott templom nem a domonkosoké, hanem az ágostonos remetéké volt, ld. *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 90–95. Egyetlen forrás, egy 1582. évi vizitáció említi, hogy a jezsuiták az ágostonosok templomát vették át, az összes többi jezsuita jelentés és levél a domonkosokat nevezi meg korábbi tulajdonosként. Források: *Györffy Gy.*: i. m. II. 143–158.; EO I. 339., 445., 521., 534., 558., 569., 597., 598., II. 21., 54., 55., 93., 146., 154., 187., 191., 204., 618., 832/2. sz.; *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. XII. (1361–1365).* (= DRH, C) Sub redacția Ștefan Pascu. București, 1985., XII. 119–121.; Ub I. 127–128., 159–160., 196., 202–203., 214–216., 216–217., 421–426., V. 129., 132–134., 138.; *EgyhEml I.* 529.; XV. századi pápák i. m. II. 814., 815., 817. sz.; *Zsigmondkori Oklevéltár.* (= ZsOkl) I–II. Összeáll. Mályusz Elemér. Bp. 1951–1958., II/1. 2199. sz. Irodalom: *Borbély A.*: i. m. 200. (Gyulafehérvár látképével és alaprajzával); *Dicționar* 47–48.; *G. Entz*: Die Baukunst Transsilvaniens i. m. 142.; *Uő*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 99.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 300.; *K. Fabritius*:

*Kolozsvár (Cluj, Klausenburg; Kolozs m.) – Szűz Mária-szerzeteskolostor*⁶²

A domonkos barátok a 14. században telepedtek meg Kolozsvár legrégebb városnegyedében, az Óvárban. Templomukról – mely feltehetőleg azonos lehetett a régi óvári plébániával – az első adat 1397-ből való. Ekkor az erdélyi püspök és a kolozsmonostori apát között Szentbenedek birtok erőszakos elfoglalása ügyében a tanúk esküt tettek a domonkosok Szűz Mária-kolostora sekrestyéjében, Szent Domonkos oltára fölött. 1400-ban IX. Bonifác pápa búcsút engedélyezett a kolozsvári domonkosok számára három kápolnájuk újjáépítéséhez, javításához. A név szerint felsorolt kápolnák: Szent Háromság, Szent Péter és Pál, valamint Szent Lőrinc.

A kolostor számára juttatott adományok tekintetében a kolozsvári domonkos rendház igen gazdag. Az adományozók névsorát Pauer Péterné Dorottya asszony nyitja meg, aki 1424-ben kelt végrendeletében két díszes terítőt hagy a Szűz Mária-kolostorra. Három évvel később a konvent perjeljét említik Michael Königrätz személyében, aki ugyanakkor a rend erdélyi vikáriusa is volt. A perjel Luxemburgi Zsigmond káplánja lesz, helyét a kolozsvári konventben és az erdélyi vikariátus élén Henrik szerzetes foglalja el. 1450-ben a kolozsvári domonkosok Szűz Mária-kolostorának perjelje, János szerzetes közvetítőként szerepel a szintén helybéli domonkos apácák által Herepei Márk alvajdának eladott könyvek ügyében. Néhai Johann Sleser kolozsvári polgár özvegye, Margarete 1454-ben kelt végrendeletében a domonkosok Szűz Máriáról elnevezett kolostorra konyhájára 10 forintot, a kolostor épületére pedig 25 aranyforintot hagyott, azzal a megkötéssel, hogy a barátok egy éven át naponként mondják el érte a halottak miséjét. A 15. század közepén, jórészt Hunyadi János támogatásával építették újjá a Szűz Mária és Páduai Szent Antal tiszteletére szentelt egyházukat. Hunyadi a kolostor építésére és a barátok szükségére évenként 50 forintot érő sőt adományozott a széki sóaknából.⁶³ Apja adományát Mátyás király két rendben is, 1462-ben és 1467-ben megerősítette. 1458-ban a domonkosok temp-

Zwei Funde i. m. 25–27., 30.; B. *Iványi*: Geschichte des Dominikanerordens i. m. (1939) 241–247.; F. *Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 29.; Pfeiffer M.: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 41–42.; Ioan *Șerban*: Un monument de arhitectură gotică din Cetatea Alba Iulia: Biserica Báthory. Apulum 15(1977) 313–333.; M. S. *Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 84–96.

62 A domonkosok templomának és/vagy kolostorának patrocíniuma változóan jelenik meg a korabeli forrásokban: hol Szent Antal, hol Szűz Mária, továbbá Szűz Mária és Szent Antal a patrocínium. Mivel a változatok nem kronológiai rendben követik egymást, így nem feltételezhető, hogy újjászentelelésről lehetne szó. Ezért a forrásokban leggyakrabban előforduló Szűz Mária patrocíniumot használjuk, anélkül, hogy a másik kettő megbízhatóságát kétségbe vonnánk.

63 Hunyadi János 1455. évi adománylevele építkezésekre utal, ám a ma álló épületek egy 15. század végi nagy újjáépítésre utalnak, amiről azonban írott forrás nem maradt fenn. A még későbbi barokk átépítés érdemben nem érintette a káptalantermet és a refektóriumot, ld. *Buzás Gergely*: A kései Mátyás-kor királyi építkezései és a késő gótikus építészeti stílusáramlatai Magyarországon. In: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*. Szerk. Kiss Imola–Szöcs Péter Levente. Satu Mare, 1999. 141–142.

lomának egyik oltáráról is hírt kapunk. Ekkor ugyanis Lorenz Wermescher kolozsvári polgár és felesége, Ágnes kölcsönösen egymást nyilvánítják örökösüknek, mindkettőjük halála esetére pedig a Szent Antal-kolostor Szűz Mária-oltárát, azzal a megkötéssel, hogy hagyatékukból a kolostor fizessen egy zarándoklatot Rómába és az aacheni Szűz Mária-templomba.

A koldulórendek és a városi plébániák között gyakori volt az összetűzés. Kolozsváron a vizály okát a temetkezési hely (erőszakos) kiválasztása váltotta ki. 1460-ban a domonkosok perjeljenek, Györgynek és István szerzetesnek, a művészetek borostyánosának (*baccalaureatus artium*) kérésére a kolozsvári Szűz Mária-kolostor testvérülete (*confraternitas*) tagjainak nevében több kolozsvári polgár kijelenti, hogy a Szent Mihály-templom plébánosa, Schleuning Gergely erőszakkal a plébániatemplomban temette el a testvérület ama tagjait, akik elődeik szokását követve a Szűz Mária-kolostorban, a konfraternitás temetkezőhelyén kívántak nyugodni, és ezzel megsértette mind a Domonkos Rend, mind pedig a testvérület kiváltságait. Ugyanakkor amiatt is tiltakoznak, hogy Gergely plébános azokat a halott gyermekeket, akik – kilenc éven aluliak lévén – nem végrendelkezhettek és temetkezési helyet nem választhattak maguknak, de szüleik a testvérület tagjai és a kolostorukba kívánták őket temettetni, erővel elvitette és a saját plébániájába temettette el. Következésképpen, az először ekkor említett domonkos vallásos testvérület tagjainak külön temetkezőhelye volt a rend egyházában, és ide a testvérület családtagjainak hamvait is befogadták. A rend egyházában való temetkezés a testvérülethez való tartozás egyik kiváltsága volt. Nem sokkal később, talán az előbbi vizálykodást elkerülendő, Menszáros Jakab özvegye, Apollónia másik tanútársával együtt kijelenti a kolozsmonostori konvent kiküldöttjei előtt, hogy férje mint a domonkos kolostor testvérületének tagja, életében és halálos ágyán egyaránt kifejezte azt az akaratát, hogy a kolostorban temessék el. Feltűnő, hogy mindhárom esetben a vallásos testvérület temetkezési helyeként a domonkosok kolostorát és nem a templomát jelölik meg. Elképzelhető, hogy az oklevélben említett temetkezőhely a domonkos kolostor kerengőjében volt.

A város jelentőségének növekedésével együtt nőtt a domonkosok szerepe is. Ez főleg az adományozók névsorából tűnik ki. Idősebb Vizaknai Miklós 1465-ben többek között széki kúriáját és halastavát hagyta a kolozsvári domonkosokra. 1479-ben a barátoknak már malma is volt a halastavon. Ekkor ugyanis néhai Kodori Pape két fia, László és János, kiegyeztek a konventet képviselő Lukács és János baráttal a domonkosok széki halastava és az azon épült malom ügyében. A megegyezés csak ideig-óráig tartott, mert 1491-ben a két fél ismét egyezkedik egymással. Eszerint, ha a barátok augusztus 20. után le akarnák engedni a vizet, akkor Kodori László és János kötelesek hozzájárulni, de a barátok a kibocsátott teljes vízmennyiséget rövidesen pótolni tartoznak. A barátok a lehalászás idejéről értesítik a Kodoriakat, akik – 100 aranyforint büntetés terhe alatt – kötelesek a gátakat vesszővel erősíteni és a barátok tavát a nagy víztől megóvni. Ugyanakkor abban is egyezsége jutottak, hogy a megállapodást megszegő fél halastava végleg szálljon át az egyezséget megtartó félre. Ez alkalommal törté-

nik először említés a magyarok prédikátoráról, Gergely szerzetesről és János szerzetes püspökről, aki egyben a rend erdélyi vikáriusa is volt. 1471-ben Katarina Reich, néhai Lukácsi Márton ötvös kolozsvári polgár felesége végakaratóban szintén megemlékezett a helybéli domonkos barátokról, és 4 forintot hagyott rájuk. 1477-ben Szentgotthárdi Wass István, Pál és Zsigmond a néhai testvérük Wass János által Szentgotthárd határán végrendeletileg a domonkosok kolozsvári Szűz Mária-egyházára hagyott halastóból őket illető részeket, szüleik és önmaguk lelki üdvéért az említett szerzeteseknek adományozták.

A kolozsvári domonkos rendház virágzását a terjeszkedési munkálatok is alátámasztják. Dengelegi Pongrác Jánosné a templom mellett felépíttette a Szent Antal-kápolnát, ahol oltárképet csináltatott, miseruhákat ajándékozott és kazulakeresztet hímeztetett. 1479-ben gyulatelki birtokát szintén a kolozsvári domonkosoknak adta azzal a feltétellel, hogy mindennap misét mondjanak érte az általa alapított oltárnál. Talán ezen építkezésekre vonatkozik, hogy a kolostor a kőszegéshez és a kőfaragáshoz szükséges eszközökkel is fel van szerelve. 1482 februárjában Sombori Péter, mielőtt Rómába elzarándokolt volna, feleségével, Zsófiával együtt végrendelezett. Szászszombori birtokrészüket, az ottani halastóval együtt, misealapítványul a kolozsvári Szűz Mária-kolostor szerzeteseinek hagyták. A halastó jövedelmét ugyanakkor a zombori Szűz Mária-templom cintermének kijavítására, valamint egy Fábián és Sebestyén vértanú alakjával díszített kőoszlop állítására szánták. 1485-ben Somkerek-i Erdélyi István alvajda végrendeletében feltűnik egy Tamás nevű festő, aki az alvajda megrendelésére 1485-ben Mária mennybemenetelét festette meg 100 forintért a kolozsvári domonkosok kolostorában. Egy évvel később a domonkosok Szent Antal tiszteletére emelt kolostorát említik. Ekkor Gergely szerzetes a konvent lakóinak nevében kijelentette, hogy azt a bizonyos birtokrészekből járó hitbért és jegyajándékot, melyeket végrendeletében Gyerőfi István özvegye, Ilona asszony kolostorukra hagyott, megkapták. Suky Jánosné valamikor 1487–1499 között kelt végrendeletében egy felszerszámozott lovat hagyott a domonkos barátokra. 1492-ben Papfalvi László nemes végakaratóban a kolozsvári Óvárban épült Szűz Mária domonkos egyháznál választott temetkezési helyet. A barátoknak hét (oldal) szalonnát hagyott lapockával és hájjal együtt, egy lovat, egy erdőt, hogy nyolc évig használhassák, s azután felesége és fia birtokolják. Halastavat adományozott a domonkos barátoknak Somkerek-i Erdélyi János is 1496 előtt. Két évvel később Haczaki István és testvére, Dénes, valamint ezek gyermekei bődi két jobbágytelküket, Szűz Mária iránti tiszteletükből, maguk és elődeik lelki üdvére a kolozsvári domonkosok kolostorára hagyják. Polnar Gábor domonkos szerzetesként kezdte pályafutását, így nem véletlen, hogy vagyonát főként az őt kitanítató rend javára fordította. Főleg a temetkezési helyéül választott segesvári domonkos templomra hagyományozott 1501-ben kelt végrendeletében, de emellett boltoztatta a domonkosok kolozsvári templomát is.

1501-ben Túri Benedek a maga, felesége, Anna és szülei lelki üdvéért, a domonkosok Szűz Mária-kolostorának ajándékozta Túron három birtokrészét, az ottani Túrító nevű halastavat, a rajta épült kétkerekű malommal együtt, továbbá

a Túri György özvegyének, Orsolyának és leányainak, Erzsébetnek, Zsófiának, Krisztinának és Ágnesnek 290 magyar forintért azzal a feltétellel elzalogosított negyedik birtokrészét, hogy csak a zálogosok halála után válthatják vissza. Ennek fejében a barátok mindennap misézni tartoztak Benedek, Anna és szüleik üdvösségéért, halottak napjának vigiliáján pedig az egész konvent éneklő érettek a misét és mond kilenc *lectiot*. Ha Benedek el akarná e birtokokat idegeníteni a kolostortól, 1790 aranyforintot tartozik fizetni a barátoknak. Ugyanakkor Túri Benedek kijelentette, hogy a domonkosok kolostorának adományozott túri birtokrészből és az ottani Túritó nevű halastóból nővérenek, Klárának járó leánynegyed, továbbá 100 forint tartozása fejében átengedi neki túrcsáni birtokrészét. Ez azonban szintén a barátoké legyen, ha Klára a kolostor javára nem mondana le leánynegyedéről. Úgy tűnik, a barátok jó két évtizedig háborítatlanul élvezték a jelentős adományt. 1527-ben azonban Kolozsvári Vince szerzetes, a konvent perjelje eltiltotta Túri Benedeket és feleségét, Annát, valamint nővérét, Erzsébetet, továbbá Anna anyját, Margitot Túr birtok és Csán részirtok, a Túritó nevű halastó és a rajta lévő malom elidegenítésétől. Két évvel később a barátok még mindig nem teljes jogú haszonélvezői a szóban forgó javaknak, ugyanis Koppándi Ambrus a kolozsvári Óvárban levő domonkos kolostor lakóit tiltja a néhai Túri Benedektől végrendeletileg nekik hagyott túri birtokrész és halastó birtokbavételétől. 1536-ra a szóban forgó javak jogi helyzete rendeződhetett, mégpedig a kolozsvári domonkos barátok javára, ugyanis ekkor ezeknek az eladásáról intézkedtek. Az említett évben a kolostor perjelje, Vitályos szerzetes és Péter szerzetes a néhai Túri Benedektől rendházukra hagyott csáni birtokrészt 600 forintért örök áron eladta Koppándi Gergely gyulafehérvári örkanonoknak és Patai Nagy Sebestyén szentmihálykövi várnagynak. A túri birtokról pedig kijelentették, hogy azt csak Majlád István erdélyi vajdának és székelly ispánnak fogják eladni.

1502-ben Repsi Máté schönbergi plébános végrendeletében teológiai és egyházi könyveit szétesztotta különböző egyházi intézmények és személyek között. Az adományozottak listáján szerepel Jakab mester, a kolozsvári domonkos perjel is.

1503-ban a szintén Kolozsváron lakó néhai Stephan Weimer felesége, Elisabeth rendelkezett javairól. Eszerint halála után, házsongárdi szőlője kivételével, minden ingatlan és ingó javát, egyenlően megosztva, a kolozsvári domonkosok Szűz Mária-kolostora és a külvárosban lévő Szent Egyed-apácakolostor kapja. 1515-ben a kolostor három lakója tanúként volt jelen egy birtok beiktatásánál. 1521-ben a domonkos barátok templomának Szűz Mária-kápolnáját említik. Ez évben ugyanis néhai Szamosfalvi Mikola Ferenc fiai, István és László, az apjuk és néhai idősebb Somkerekai Erdélyi János által a domonkosok óvári temploma oldalához Szűz Mária tiszteletére építeni kezdett kápolna befejezésére és az ott lelki üdvükért mondandó misékre a szerzeteseknek adták Szamosfalva és Dezmér határán a Nagyvölgyítő nevű halastavat, az ettől keletre eső szomszédos földet és a tó végén levő hegyen elterülő Függőcseréje liget felét. A domonkosok kötelesek a kápolnában Erdélyi János által elrendelt misét

Mikola Ferenc, István és László, valamint egész családjuk üdvösségéért is elmondani. Ezenkívül egy másik misét is mondjanak hetenként a halottakért, Mikola István és László halála napját jegyezzék be kalendáriumukba és azok évfordulóján a misében emlékezzenek meg róluk. Említés történik a kolostor lakóiról, akik nevében Olasz Lukács alperjel és Mihály kántor minderre kötelezettséget vállaltak, az égi bíró előtti felelősség terhe alatt. Adományukat rokonaik csak 1000 forint lefizetésével vehetik a barátoktól vissza.

1521-ben Mérai Dezső Antal, akit 1537-ben mint a kolozsvári Szent Erzsébet-ispotály mesterét említenek, Mérán az Ebhátasúta nevű út alatti erdejét a domonkosok kolozsvári kolostorának adományozta, hogy az ő és felesége, Anna, valamint egész családja lelki üdvéért misét mondjanak. A domonkosokat a konvent előtt a kolostor alperjelje és Antal nevű sekrestyése képviselte. 1522-ben Olasz Lukács perjelt említik. Halastó adományozásáról esik szó 1524-ben is. Kötél Pál vallotta, hogy a Kolozsvár határában, a Harmadvölgyben levő halastó egyik felét már korábban néhai Monostori István a domonkosok óvári kolostorára hagyta testamentumában, másik felét Kötél Pál és György deák felesége örökölte, amelyet most mindketten a nevezett kolostorra hagyják lelki üdvösségük biztosítása végett. 1527-ben a konvent perjeljét, Kolozsvári Vincét említik. Ekkor a beszercei domonkosokkal közösen bírt felsőszuki halastavat, melyet néhai Somkereki Erdélyi János hagyott lelki üdvéért a két kolostorra, miután a kolozsváriak a maguk részét pénzért átengedték a beszerceieknek, most a kolozsváriak beleegyezésével Prázsmári Mátyás beszercei alperjel, konventje nevében eladja korábbi tulajdonosa, néhai Suky István fiainak, Jánosnak és Benedeknek.⁶⁴

A 16. század első feléből a rendbe lépés körülményeiről tájékoztató értesüléseink vannak. Volt, aki a rendbe lépéskor az illető konventnek adományozta vagyonát vagy annak egy részét. Ez történt Nagydobai Lőrinc esetében, aki a kolozsvári domonkos szerzetesek közé belépve, átadta kolostoruknak nagydobai és egyéb Közép-Szolnok vármegyei birtokrészeit. Ez idő tájt azonban ezek védelmét rábízták Nagydobai Csehi Balázusra és fiaira, Demeterre, Györgyre és Mátyásra. Mások feltételesen mondtak le világi javaikról. Úgy tűnik, ez történt Szembécsi Pál esetében, aki a rendbe belépve „szeretetből, minden fizetés nélkül” atyjafiának engedte át birtokait és szőlőjét, hozzáátéve azonban, ha az gyermektelenül halna el, mindezek visszazálljanak őreá.

1531-ben Csomai Miklós közjegyző több kolozsvári polgár bevallása révén írásba foglalta Zilahi Pál eskütpolgár özvegyének, néhai Orsolya asszonynak a végakarátát. Testamentuma egyik tanúja a kolozsvári domonkos rendház lakója, Demeter szerzetes, a város prédikátora, aki egyben férje gyóntatója is volt. Szintén ez évben kelt Kőfaragó György özvegyének, Magdolnának közismert végrendelete, melyben bőséges pénz- és egyéb adományokat juttat a kolozsvári és más erdélyi, sőt magyarországi ferenceseknek is. Végakarátában a helybeli domon-

64 Az ügy további fejleményeit ld. Beszerce Szent Kereszt-szerzeteskolostor tárgyalásánál.

kosokról sem feledkezett meg: a Szent Fábián és Sebestyén kápolnájában levő tábla(képek) javítására egy forintot rendelt.

A kolozsvári *studium particulare* meglétét valószínűsíti könyvtára, mely a reformációnak esett áldozatul. Méreteiről a mindmáig meglévő gótikus könyvtárterem árulkodik, amelyet a 15. század második felében emeltek külön erre a célra.⁶⁵ A kolozsvári domonkosok könyvbeszerzésének viszonylag jelentős méreteiről tanúskodik az az adat, amely szerint Kolozsvári Ádám mester 1488-ban 22 és fél dukátot fizetett ki Octavianus Scotus könyvnyomtatónak a tőle vett könyvekért.

A kolozsvári domonkosok közül többen tanultak olasz egyetemeken, mint például *Adam de Colusvar* és *Jacobus de Colusvar* 1481-ben Firenzében. Kolozsvári domonkos volt az a *Nicolaus de Mirabilibus* is, aki Padovában tanult, majd a sienai *studium generale* régense lett, Firenzében előadásokat tartott Lorenzo Medici és humanista baráti köre előtt, majd hazatérése után mint magyarországi rendfőnök újjászervezte Mátyás budai egyetemét. Itáliai kapcsolataikat onnan jött személyek révén is ápolták. 1526 körül a konvent élén olasz perjel állott, Olasz Lukács, aki olaszországi útjairól a reneszánsz művészet számos termékét hozhatta magával és ajándékozhatta a kolostornak, amint már korábban hasonlóképpen cselekedett Valentinus provincialis és egy olasz úr. Úgy tűnik, a kolozsvári konvent tagja volt az a *Johannes de Ungaria*, aki 1462–1463-ban Kölnben tanult és később a magyar domonkos provincia provinciális perjelje lett. 1477-ben ebben a minőségében engedélyt kap arra, hogy eddig szerzett és provinciális perjelsége idején szerzendő könyveit és javait tetszése szerint eredeti konventjének, a kolozsvárinak, illetve valamely más konventnek adhatja.⁶⁶ 1479-ben kolozsvári perjel és erdélyi vikárius, 1491-ben szintén itt perjel.

Magyarországra a Domonkos Renden belüli obszerváns törekvések 1444-ben jutottak el, egy időben a szigorúbb irányzatú ferencesek térfoglalásával. Ebben az évben IV. Jenő pápa a bázeli Jakob Richer domonkost Erdélybe az *observantia regularist* követők vikáriusa gyanánt rendelte ki néhány társával. A közvetlen ok a török pusztítása volt, amelynek következtében több rendház lehanyatlott,⁶⁷ az igazi cél azonban bizonyára a kolostorok obszerváns szellemű átszervezése lehetett. A nagy távolság Bazel és Erdély között eleve valószínűvé teszi, hogy a rend vezetősége kezdeményezte az akciót. Az eredmény: a szebeni és a kolozsvári rendház obszerváns lett, esetleg más erdélyi kolostorok is. Úgy tűnik, Erdélyben a kolozsvári volt az első reformált konvent. Egy 1479. évi határozat szerint Kolozsvári Antal szerzetes a provincia bármely reformált konvent-

65 „edificarunt domum librerie pulcram et amplam pro librorum conservacione”. *Eszterházy János*: A kolozsvári Boldogasszonyról címzett domonkosok, jelenleg ferenciek egyházának történeti és építészeti leírása. Magyar Sion 4(1866) 584–585.

66 Az adatok akkor elfogadhatóak, ha helytálló Harsányi feltételezése, mely szerint „Johannes de Ungaria” és „magister Johannes Episcopi” ugyanaz a személy, ld. *Harsányi A.*: i. m. 244.

67 XV. századi pápák i. m. II. 813. sz.; Ub V. 129.

jében tartózkodhat. A következő évben a pécsi obszerváns kolostorból Istvánfia Bertalan szerzetest a kolozsvári kolostorba küldik a magyarok prédikátorául.

Terminusát illetően a kolozsvári rendház igencsak mostoha helyzetben volt. A 15. század végén a konventnek osztoznia kellett egyrészt a beszercei kolostorral a Kis-Szamostól keletre fekvő területen, másrészt a gyulafehérvári rendházzal a folyótól nyugatra elterülő részeken.

A rendtagok számáról Fabri tájékoztat. 1524 körül 13 áldozópap, 7 rendi növendék és 8 világi testvér lakott az óvári rendházban.

A lutheri reformáció tanai már korán, a 16. század harmadik évtizedében megjelentek Kolozsváron, főleg a szász lakosság körében hódítva teret. A magyar népesség ekkor még inkább a régi hithez ragaszkodott. Ezt bizonyítja az az 1546. évi eset, amikor a Szentpéter külvárosi egyházközség magyar hívei a konvent színe előtt tiltakoztak az ellen, hogy luteránus papot küldjenek közéjük plébánosnak, illetve az ellen, hogy az Óvárban lakó szászok a domonkos barátokat „kutyák”-nak nevezzék.

Fráter György halála 1551 decemberében nem várt eseményeket indított el Kolozsváron. Mindjárt a barát halálhírét követő napokban a hitújítással rokonszenvező két pap annyira felizgatta a tömeget, hogy az megrohanta a domonkosok és a ferencesek kolostorát, azok javait felprédálta, könyvtárát kifosztotta, a szerzeteseket kiűzte a városból. A Marosvásárhelyen, december végén ülésező rendek elhatárolták magukat a felekezetek kölcsönös türelmét előíró 1550. évi végzések ilyen megsértésétől, tiltották a polgárokat hasonló cselekedetektől, és elrendelték, hogy a város fogadja újra falai közé a domonkosokat és a ferenceseket, az okozott károk felől pedig egyezzen ki velük. Castaldo meg is fenyegette az előtte magyarázkodó kolozsvári bírót, hogy ha nem állítanak helyre mindent úgy, amint volt, illetve nem bocsátják vissza a szerzeteseket a kapukon, a város falain keresztül is visszaviszi őket katonáival. Jóllehet a város – a rendektől és Castaldotól szorongattatva – kiegyezett a károsult szerzetesekkel, I. Ferdinánd 1552 áprilisában kelt parancsából mégis úgy látszik, hogy a barátok addig nem kaptak elégtételt. Ekkor azonban a Habsburg-hatalom még elég erős volt Erdélyben, hogy Kolozsváron rendet teremtsen és megfékezze az elszabadult indulatokat. Amikor azonban Ferdinánd feladni kényszerült Erdélyt, és Castaldo is elhagyta az országot, a Habsburg-hatalommal azonosult katolikus egyház intézményeinek helyzete válságosra fordult. A domonkosok 1551. évi kiűzését követő megtorlások miatt a város lakossága türelmetlenül leste az alkalmat a végső leszámolásra. Ez tüstént be is következett, amikor az országgyűlés a hitújítók legfőbb patrónusának tekintett Petrovics Pétert Izabella királyné visszaérkezéséig helytartónak választotta. 1556. március 15-én így kiűzték a domonkosokat és ferenceseket kolozsvári kolostorukból, a következő napon pedig mindkét helyről eltávolították a szentek képeit, szobrait és elégették azokat.

A szekularizációt követően egy ideig Izabella királyné lakott a kolostorban, majd 1568 és 1693 között unitárius iskolaként működött. Szintén Izabella királyné volt az, aki rendelkezett a domonkosok javait illetően. 1557 áprilisában a kolozsvári Szent Erzsébet- és Szentlélek-ispotályoknak adományozza a kolozsvári

domonkosok birtokában volt javakat. A jezsuiták is bírták egy rövid ideig, majd a kolostor a templommal együtt a ferenceseké (minoritáké) lett. Mindkettő ma is áll. Mai képét több építési és átépítési munkálat során nyerte. A főbb építési fázisok a 14. századra, a 15. század második felére, a 16. század elejére keltezhetőek, melyeket az alapos 18. századi barokk átépítés követte. A 20. század során Möller István és Lux Kálmán purista szemléletű helyreállításai megfosztották a barokk átépítések egyes elemeitől. A gótikus templomból megmaradtak a felmenő falak a támpillérekkel és az ablaknyílásokkal. A hajó déli oldalához öt oldalkápolna csatlakozott: Szent Háromság, Szent Péter és Pál, Szent Lőrinc (mindháromat 1400-ban említik), Rózsafüzér (1521 előtt), valamint Szent Fábrián és Sebestyén (1531). A barokk átalakítások a ferencesek idetelepedéséhez köthetők. Ekkor a szentély melletti két kápolnát egyesítették és más-más szent tiszteletére újrászentelték. Az udvart közrezáró kolostor a templom déli oldalához csatlakozott. Keleti szárnyának földszintjén sekrestye, káptalanterem és két más helyiség volt, emeletén pedig könyvtár és valószínűleg *scriptorium*. Az északi szárny földszintjét a refektórium és a raktár, az emeletet pedig a közös hálóterem foglalta el. E szárny alatt volt a borospince. A 16. század elején a templom orgonáját említik. Ma a rendház épületének jó része zeneiskolaként szolgál. Másik részét a templommal együtt a visszaköltözött ferences barátok bíróják.⁶⁸

Kolozsvár (Cluj, Klausenburg; Kolozs m.) – Szent Egyed-apáca kolostor

Első adatunk a domonkos apácák kolozsvári jelenlétéről 1450-ből való. Ekkor a Szent Egyed-apáca kolostor nevében Gertrud perjeltnő és Erzsébet nővér három, a misénél nem használt könyvüket 24 aranyforintért eladták Herepei Márk erdélyi

68 Források: EgyhEml I. 528–529., III. 75–76., 79–82., 494.; *Fabritius Károly*: Oklevelek a magyarországi reformáció korából. III. Történelmi Tár 1881. 675–676.; KmJkv 828., 1153., 1327., 1465., 1466., 1470., 1676., 2029., 2232., 2283., 2342., 2562., 2725., 2832., 2985., 3065., 3215., 3216., 3295., 3591., 3803., 3813., 3853., 3971., 4060., 4198., 4199., 4263., 4279., 4280., 4362., 4559., 4561., 4893. sz.; *Jakab Elek*: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. I. Buda, 1870. 191., 354–356.; TelOkl II. 210–213., 295–296., 310–312., 343–346.; Ub IV. 281., 354–357., V. 514., VI. 115., 218–220., 227–228., 283., 503–504., VII. 220–221., 237., 238–239.; ZsOkl II/1. 664. sz. Irodalom: *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 27., 58., 68., 72–75., 161., 171., 187., 191., 194., 196., 202., 312., 342–343.; *Borbély A.*: i. m. 201–202. (Kolozsvár látképeivel, a város és a vár alaprajzával); *Dicționar* 105–106.; *Entz G.*: Erdély építészet a 14–16. században i. m. 342–345.; *Eszterházy J.*: i. m. 582–624.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 11–12.; *Uő*: *Das Testament* i. m. 375–376.; *Harsányi A.*: i. m. 38., 70.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1939) 247–256., 379–393.; *M. Lupescu Makó*: „Item lego...” i. m. 165–169., 171–172., 174–176., 178., 181–182.; *Lux Kálmán*: A kolozsvári Szent Ferenc-rendi kolostor épülete. In: *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve*. I. 1920–1922. Szerk. Gerevich Tibor. Bp. 1923. 129–139.; *Ștefan Pascu-Marica Viorica*: Clujul medieval. București, 1969. 26., 38–41.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 46–47.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 37–38.; *Mihaela Sanda Salontai*: O restaurare în spiritul doctrinei unității de stil. Claustrul mănăstirii dominicane din Cluj. In: *Arhitectura religioasă medievală* i. m. 121–134.; *Uő*: Mănăstiri dominicane i. m. 144–186.

lyi alvajdának. Az eladást a kolozsvári domonkos rendház perjelje, János szerzetes bonyolította le.

Kolostoruk elhelyezkedéséről egy 1454. évi adat szolgáltat információt: néhai Johann Sleser kolozsvári polgár özvegye, Margarete végrendeletében ugyanis a város falain kívül, a szőlőhegyen épült Szent Egyed apátról elnevezett kolostor apácáinak ruházatára és egyéb szükségére 10 aranyforintot hagyott. Jövedelmeiket más, főleg helybéli bőkezű adakozó polgárok gyarapították. 1471-ben Katarina Reich, néhai Lukácsi Márton ötvös kolozsvári polgár felesége végakaratóban szintén megemlékezett a helybéli domonkos apácákról, és 4 forintot hagyott rájuk. Úgy tűnik, 1481-ben bizonyos javítási, építési munkálatokat végeztek a kolostorban. 1503-ban a szintén Kolozsváron lakó néhai Stephan Weimer felesége, Elisabeth rendelkezett javairól. Eszerint halála után, házsongárdi szőlője kivételével, minden ingatlan és ingó javát, egyenlően megosztva, a domonkosok kolozsvári Szűz Mária-kolostora és a külvárosban lévő Szent Egyed-apáca kolostor kapta. 1524-ben Szászvárosi Mihály apácagyóntatót említik. 1531-ben Csomai Miklós közjegyző több kolozsvári polgár bevallása révén írásba foglalta néhai Pinc Péter és Zilahi Pál esküdtpolgár özvegyének, néhai Orsolya asszonynak a végakaratóját. Testamentumában Pinc Péter egy hold szántót hagyott az apácák szükségleteire, míg Orsolya asszony 5 forintot hagyott élelmezésükre és 100 forintot miseruhák készítésére, melyet egyenlően kellett szétosztaniuk a Szent Mihály-templom, a kolozsvári klarisszák és a domonkos apácák között. Ugyanebben az évben kelt Kőfaragó György özvegyének, Magdolna asszonynak is a végrendelete, aki a városban lévő egyetlen egyházi intézményről sem feledkezett meg, így a domonkos apácák is pénzadományban részesültek. 1544-ből értékes adataink vannak mind a kolostor helyét, mind annak lakóit illetően. Ekkor egy adásvételi szerződésnél úgy szerepelnek, mint „a korábban a Kolozsvár falain kívüli Szent Egyed-kolostorban, jelenleg pedig a város falain belüli Szentháromság-kápolna kolostorában lakó domonkos rendi apácák”. Az apáca kolostor nevében Szócs Anna perjelnő, Szevat Borbála és Csonka Orsolya kolozsvári polgárcsaládokból származó apácák kolostoruk Tuzson és Tomb birtokbeli részét minden tartozékával 500 forintért örök áron eladták Fráter György váradi püspöknek, erdélyi királyi kincstartónak és helytartónak. 1555-ben ismét adásvételnél szerepelnek a Szent Egyed-apáca kolostor lakói. Ekkor a zárda nevében Nagy Orsolya, Katarina Hentheller, Rátoni Anna, Nagy Margit, Herceg Borbála és Borégető Katalin apácák, továbbá a kolostor perjelnője, Hos Orsolya 140 magyar forintért eladták a Szappan utcában lévő sütőházukat Barát Sebestyén egykori esküdtpolgár özvegyének, Annának, és vállalták az azt terhelő *census* hátralékának kifizetését. Ez egyben az utolsó adatunk is a városban való jelenlétükről.

A kolostor méreteiről a benne lakó apácák számának segítségével alkothattunk fogalmat. Az 1510. évi római nagykáptalan rendelkezése szerint a kolozsvári domonkos apáca kolostorban legfeljebb 33 apáca lakhatott. Ezzel a létszámmal a kolozsvári Szent Egyed-apáca kolostor a legnagyobb erdélyi domonkos zárda.

Az épületegyüttes helye ismeretlen. Valószínűleg először az ún. Szőlőhegyen (a mai Fellegváron), a Szamoson túl volt rendházuk, majd innen eddig ismeretlen okokból a városba, a várfalakon belülré költöztek.⁶⁹

*Segesvár (Sighișoara, Schässburg; Segesvár sz./Maros m.)
– Szűz Mária-szerzeteskolostor*

Első adatunk a segesvári domonkosokról egy 1298. évi említés, amely a rend Szűz Mária-templomára utal. Az érsekek és püspökök zsinata Rómában búcsút engedélyezett a segesvári domonkosok templomának támogatására. Akik a templomot a felsorolt ünnepeken felkeresik, és anyagiakkal segítik, a reájuk szabott vezeklésből 40 napnyi elengedést nyernek. 1302-ben Péter erdélyi püspök az említett búcsút a maga részéről is hasonló búcsúengedéllyel bővítette ki. Kérdéses, hogy Bernard Guy 1303. évi, a magyarországi domonkos provincia kolostorait megörökítő listáján a *Transsilvanensis* név alatt a segesvári rendház rejtezik-e.⁷⁰

A konventnek jelentős számú támogatója volt. Az adományozók névsorát 1300-ban Alvinci Herbord özvegye, Erzsébet asszony nyitja meg, aki végrendeletében 10 márkát hagyományozott a segesvári domonkosokra, hogy elhunyt férje, saját és gyermekei lelki üdvéért imádkozzanak. 1378-ban Ebesfalvi Imre fia, László Prod nevű faluban kúriát, negyedrésznyi malmot és 18 hold szántóföldet hagyott a segesvári domonkos testvérekre. 1377-ben és 1378-ban Rodolphus nevű perjelét említik, első alkalommal oklevél-megerősítésnél, második alkalommal tanúként.

Akárcsak a kolozsvári, szebeni vagy besztercei konvent esetében, Segesváron is viszály támadt a város plébánosa és a domonkos konvent között bizonyos egyházi jogok gyakorlása miatt. Emiatt 1441-ben Miklós perjel kérte V. Márton pápa 1427. évi bullájának átírását és megerősítését, melyben a pápa a Domonkos Rend jogait és szabadságait statuálta. 1446-ban már György perjellel találkozunk, aki a kolozsmonostori konventet kéri fel az összes, 1374-től (XI. Gergely pápa óta) kiadott, a Domonkos Rendre vonatkozó bullák átírására.

A segesvári domonkos kolostor 1444 és 1455 között csatlakozott az obszerváns irányzat követőihez. 1455-ben V. Lászlótól, 1465-ben pedig az erdélyi alvajdától kapott, illetőleg fogadott el adományul fekvőségeket, és ekkor már obszervánsnak említik. Az előbb említett évben V. László király egy, a segesvári

69 Források: EgyhtEml IV. 342.; KmJkv 828., 1153., 2029., 3295., 4358., 4362., 4815., 5410. sz.; *Jakab E.*: Oklevéltár i. m. I. 372–375.; Ub VI. 503–504., VII. 255. Irodalom: *Dicționar* 106.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 345.; *Harsányi A.*: i. m. 110–111.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1939) 393–394.; *Uő*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen* i. m. (1940) 25–26.; *M. Lupescu Makó*: “Item lego...” i. m. 168.; *Pfeiffer M.*: *A domonkos rend magyar zárdái* i. m. 36.; *F. Romhányi B.*: *Kolostorok és társaskáptalanok* i. m. 38.; *M. S. Salontai*: *Mănăstiri dominicane* i. m. 186–189.

70 *Zágorhidi Czigány B.*: i. m. 87., 93.

várban fekvő házat adományozott telkével és tartozékaival együtt a domonkos barátoknak. Szintén 1465-ben Murrek János és felesége, Katalin egy igen nagy értékű pergamen *missalet* és egy kelyhet adott a segesvári domonkos konventnek. 1465-ben kelt végakaratóban Vizaknai Miklós erdélyi alvajda a korábban is egyházi tulajdonban volt Fejéregyháza birtok felét – az ottani kúria nélkül, de a malom felével együtt – hagyta a segesvári domonkosokra. A következő évben Hermann, a segesvári Szűz Mária-konvent perjelje átíratta Szeben városának előljáróival az alvajda végrendeletét. 1467-ben egy birtokbaiktatásnál a segesvári rendházból György perjel, valamint Udalrik és Cristannus domonkos szerzetesek vannak jelen mint szomszédok. Rá egy évre Mihály és Udalrik segesvári domonkos szerzetesek kérésére a kolozsmonostori konvent átírta a domonkosok segesvári Szűz Mária-kolostora számára Szeben város előljáróinak előbb említett oklevelét. A segesvári domonkos barátok jó egy évtizedig élvezhették idősebb Vizaknai Miklós erdélyi alvajda adományát. 1480-ban ugyanis Szaniszló domonkos szerzetes, a domonkosok segesvári kolostora perjelének, Gergely szerzetesnek a nevében tiltakozott amiatt, hogy ifjabb Vizaknai Miklós Fejéregyháza birtok és a Küküllő folyón épült ottani malom felét, továbbá a Fejéregyházához tartozó szénafüvek harmadát, melyeket néhai idősebb Vizaknai Miklós saját lelki üdve biztosítása céljából végrendeletében kolostorukra hagyott, most magának foglalta le. Egyidejűleg Mátyás királyt is eltöltötték attól, hogy a hűtlenség vétkébe esett ifjabb Vizaknai Miklós más birtokaival együtt kolostoruk fentebbi jószágait is Henzeres nevű budai polgárnak adományozza. A 16. század elején a család két részletben, 350 forintért visszavásárolta idősebb Vizaknai Miklós által a segesvári domonkosokra testált javakat. Ez alkalommal említik Georg Hön perjel nevét, aki konventje nevében a vásárt lebonyolította.

A 15. század második felében, obszervánsná válása után a konvent számára szánt kegyes adományok száma érezhetően megnőtt. Müssen Lőrinc halastavat és kaszálót, 1488-ban Giger Kristóf szintén halastavat, Vizaknai Miklós az előbb említett javakat, 1501-ben Johann Bessel kaszálót, a következő évben Repsi Máté schönbergi plébános a testamentumában feltüntetett javak egynegyedét, 1526-ban pedig Franz Kolmis szántóföldet hagyományozott a segesvári Szűz Mária-kolostor számára.

Általában szokás volt, hogy a nemesség drága vagy kedves ruhadarabjait a templomnak ajándékozza. Így tett Bethlen Miklós, aki 1498-ban velencei bíborpalástot ajándékozott a segesvári domonkosoknak. Ugyanő a templom Szent Kereszt-oltárának 1498-ban ezüst kelyhet, keresztet és *antependiumot* ajándékozott. Az adományokat magister Bartholomeus, a konvent perjelje vette át. Egy évvel később szintén a segesvári domonkos barátoknak három telket és ugyanannyi tóhelyet adományozott Hétúrban. Ennek fejében mindkét Gergely szerzetes a kolostor nevében kötelezettséget vállalt arra, hogy imádkoznak Bethlen Miklós és néhai Mátyás király lelki üdvéért a következőképpen: minden kedden Mátyás királyért halotti misét, minden pénteken Bethlenért Krisztus szenvedéséről, szombatoként pedig Szűz Mária tiszteletére mondanak misét. Mátyás apostol napján (február 25-én) és a következő napon az egész konvent tartozik

vigiliájának kilenc *lectio*ját énekelni misével együtt, Szent Márton napján (november 11-én) pedig ugyanezzel a szolgálattal tartoznak Bethlen lelki üdvéért. Neveiket minden vasárnap megemlítik a szószékről, a hívekkel együttesen is imádkoznak mind Mátyás királyért, mind Bethlen Miklósért, hogy ha a purgatóriumban lennének, szabadítsa ki őket onnan az irgalmas Isten. 1501-ben és 1515 tavaszán a domonkosokat ismételten beiktatták ezekbe a birtokokba.

1506-ban a városi tanács utalt ki a domonkos barátoknak 6 forintot.

1509-ben Ferenc segesvári perjel felvette a rendtagok közé Nyújtódi Györgyöt és családját.

1521-ben Johannes Kenderesi erdélyi nemes az ugyanebben az évben, a székelyek lázadásakor elesett Endre nevű testvérét a segesvári domonkos templom szentélyében temettette el és emlékére többek között két lovat, egy 100 forint értékű velencei bíborból készült drága ruhát s egy másik, arany virágokkal átszőttet ajándékozott s még másokat is ígért, amiért érette és testvére lelkéért misézni és imádkozni fognak.

1525-ben Barlabási Lénárd erdélyi alvajda 25 forintot hagyott végakaratóban a segesvári domonkos barátokra.

A segesvári domonkosok igazi mecénásának azonban Polnar Gábort kell tekintenünk. A segesvári származású művelt domonkos szerzetes 1496 táján királyi titkárként szolgált a budai udvarban. II. Ulászló király gyakran küldte őt Erdélybe, hogy fontos közügyekben kedvező állásfoglalásra bírja a szászokat. Politikai, diplomáciai tevékenységét az uralkodó 1493-ban a boszniai püspökséggel jutalmazta, melyhez a következő évben nyerte el a pápai jóváhagyást. 1495-ben a kolozsmonostori apáti széket nyerte el, s ezzel nagybátyja, Polnar Péter örökébe lépett. Vagyonát főként az őt kitanított Domonkos Rend javára fordította. Mecénáskodásáról Antonius Fabri, domonkos szerzetes 1524 táján készült feljegyzései, valamint Polnar végrendelete tájékoztatnak. Ő az, aki a segesvári domonkosok templomának falait magasította és újraboltoztatta, ugyanítt orgonát állíttatott, üveglakokat csináltatott és felépíttette a Mindszentek-oltárát. 1501-ben kelt végrendeletében 400 forintot, több miseruhát, ezüst kegytárgyakat hagyott a temetkezési helyéül választott segesvári domonkos templomra. Élete végén Polnar Gábornak sikerült felcserélnie a boszniai püspökséget a jóval nagyobb jövedelmet biztosító szerémivel, de mire a pápai megerősítés 1502 elején Erdélybe érkezett, ő már nem volt az élők sorában. 1501. szeptember első napjaiban fejezte be életét. A kolozsvári rendházban 1501-ben kelt végrendeletében úgy intézkedett, hogy a segesvári domonkos templom szentélyébe a főoltár mellé temessék el, ugyanakkor a templomnak számos ötvösművet ajándékozott. Az ő hagyatékából származhatott az a velencei bársony miseruha, melyet testvére, Polnar Antal segesvári bíró 1505 táján adott a domonkosoknak.

A hagyományozott javak mellett a segesvári domonkos konventnek egy állandó jellegű, biztos jövedelemforrása is volt, az évi királyi kétmárkás járadék, mely a Szent Márton napi *census*ból járt nekik. A II. Ulászló által 1501-ben kelt évi járadékot Szapolyai János 1531-ben megújította és összegét megkétszerezte.

Sokan választották temetkezési helyül a segesvári Szűz Mária-konvent templomát. A szintén jelentős adománnyal járó temetkezési joggal több, nem segesvári származású tehetős polgár, egyházi és nemes is élt. Így például Jacob Sartor szebeni tanácstag fiát temette a domonkosok segesvári templomába, Andreas Kenderesi és a már említett Polnar Gábor maguk számára jelölték meg temetkezési helyként az említett templomot.

Valószínűnek tekinthető az a feltételezés, hogy a segesvári konventben *studium particulare* működött. Ezt rendtagjainak titulussai, illetve a könyveiről származó információk is alátámasztják. 1506-ban például egy olyan *missaler*ről értesülünk, amelynek kezdőbetűje nem volt kifestve, csak előrajzolva. Így még az is feltételezhető, hogy egy másológyműhely működött a konventben. 1504-ből és 1511-ből másik két *missaler*ről van tudomásunk. Fabri feljegyzéseiből arról is értesülünk, hogy *magister Nikolaus plebanus in Volkan* egyebek mellett könyveket is adott a segesvári konventnek.

1497-ben a segesvári konvent *terminus*ához tartozott Maros szék, Kézdi szék, Keresztúr szék és Udvarhely szék legnagyobb része. Ez utóbbi helyet a szebeni és udvarhelyi konventekkel osztották meg.

A konvent mellett konfraternitás is működött. Létére egyetlen adatunk van: 1516-ban Antonius Fabri perjel konventje nevében bizonyos javakat vett át adományként a konvent konfratere, Nikolaus Bordi részéről.

A templom 1859-ben végzett átalakításakor előkerült régi iratokat először Karl Fabritius ismertette. A befalazott iratok két domonkos baráttól származnak: Fabritól és Kőhalmi Pétertől. Antonius Fabri a rendház jótevőiről számol be a 15. századra visszamenőleg, majd az 1515 és 1527 között felvett rendi újoncok névsorát közli. Közülük 15 növendékpap jelölt és 3 mint világi testvérjelölt van feltüntetve. Kőhalmi Péter a zárda tagjainak több névsorát is közli. A legutolsó 1529-ből való és 10 áldozópapot, 6 rendi növendékpapot, 9 világi testvért és 17, a segesvári konventhez tartozó, de máshol alkalmazott rendi tagot nevez meg. Megjegyzi, hogy a zavaros idők miatt nincs abban a helyzetben, hogy a kolostor birtokait leírja. A zavaros idők alatt valószínűleg a reformáció előszelét értette. Ez magyarázatot ad a köznép viselkedésére, amely „már háromszor megtámadta a kolostort, de a perjelnek sikerült lecsitítani őket” – írja Kőhalmi Péter.

A barátokra vonatkozó utolsó adat 1539-ből való, amikor a Szapolyai János által meghatározott évi négy márka ezüstöt a Szent Márton napi censusból Segesvár városának tanácsa kifizette a barátoknak.

1545 után hagyták el a domonkosok rendházukat. A templomot a lutheránusok vették át, a kolostor pedig a városi tanács kezelésébe ment át. A ma is álló (evangélikus) templom, bár az idők folyamán többször átépítési és javítási munkálatok folytak benne, még jól őrzi középkori stílusjegyeit.

A domonkos barátok temploma és kolostora a Vár keleti oldalán feküdt, a várfal és az Óratorony közelében. Ma már mindössze a középkori templom áll, illetve a kolostor szentélyhez csatlakozó keleti szárnyának első két helyisége. A jelenlegi templom a 15. század végi és 16. század eleji építkezések eredménye,

ezek egy részét valószínűleg a már említett Polnar Gábor finanszírozta. A korábbi domonkos kolostor épületének a helye nem ismert. A hajó négy, nyújtott szentélye két boltszakaszból áll, a kettő találkozásánál szentélyrekesztő húzó-dott. A szentély poligonális (8/5) apszissal zárul. Szűz Mária-templomuk négy oltárát említik a források: Mindszentek-, Szent Kereszt-, Szent Domonkos- és Szent Ferenc-oltár. Egy különálló, a templom bejárata melletti Szent Hubertus és Szent Udalrik tiszteletére emelt kápolnáról is vannak adataink. A kolostor a templom északi oldalához csatlakozott. Ennek mindössze a templomhoz közvetlenül kapcsolódó részei maradtak meg, elsősorban a sekrestye és a mellette fekvő helyiség, mindkettő későgótikus boltozattal. A kolostort 1508 és 1511 között bővítették. A kolostor épületét a 19. században bontották le.⁷¹

*Segesvár (Sighișoara, Schässburg; Segesvár sz./Maros m.)
– Szent Sebestyén-apácakolostor*

A városban a domonkos apácáknak is volt zárdájuk. A Szent Sebestyén tiszteletére szentelt domonkos apácakolostor 1497 előtt létesülhetett. Ekkor ugyanis Segesvár városának tanácsa 10 forintot adott a helybéli domonkos apácáknak, 1506-ban pedig 5 forintot.⁷² 1510-ben a segesvári apácakolostorban 12 nővér lakott. 1520-ban a brassói Martin Cruetz özvegye, Dorottya asszony említi ismét őket a domonkos barátok javára tett adománylevelében. 1524 és 1529 között há-

71 Források: EO I. 567., 597., 598., II. 12. sz.; EgyhtEml I. 490–492., 527–528., 531–533.; KmJkv 1676., 1687., 1769., 1821., 2304., 3094. sz.; Ub I. 210–211., 214–216., 216–217., II. 499., 511–512., IV. 291–293., V. 80., 480–481., VI. 218–220., 230–231., 305., 312–313., 331., VII. 239–240., 244., 300–301.; *K. Fabritius*: Urkundenbuch i. m. 22–23., 53–54., 60., 64–87., 89–90., 98–99., 118–120., 129–133., 151–152., 163., 175., 177., 181., 184–191., 198–199., 201., 212. Irodalom: *Balogh J.*: Az erdélyi renaissance i. m. 67., 155., 174., 188., 196., 346.; *Borbély A.*: i. m. 202–203. (Segesvár látképeivel, a város és a vár alaprajzával); *Dicționar* 242–244.; *Vasile Drăguț*: Cetatea Sighișoara. București, 1968. 31–34.; *Johann Duldner*: Gabriel Polnar, Bischof von Bosnien. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 24(1892) 347–361.; *G. Entz*: Die Baukunst Transsilvaniens i. m. 159.; *Uő*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 145.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 438–439.; *K. Fabritius*: Zwei Funde i. m. 1–40.; *Harsányi A.*: i. m. 289., 307–308., 313.; *Ipolyi Arnold*: Adalékok a magyar domonkosok történetéhez. Magyar Sion 5(1867) 488–497., 590–609., 662–673., 769–776.; *B. Iványi*: Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen i. m. (1941–1944) 545–560.; *M. Lupescu Makó*: “Item lego...” i. m. 167–168., 169–171., 172–173., 179–180.; *Uő*: Death and Remembrance in Late Medieval Sighișoara (Segesvár, Schässburg). *Caiete de antropologie istorică* 3(2004) 93–106.; *Ipolyi A.*: i. m. 490–491., 590–609., 662–673., 769–776.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 58–61.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 57.; *Mihaela Sanda Salontai*: Unele observații privind arhitectura mănăstirii din Sighișoara. *Acta Musei Napocensis* 35–36/II(1999) 347–357.; *Uő*: Mănăstiri dominicane i. m. 228–257.

72 Entz Géza a domonkos rendi apácák javára írja az 5 forintnyi adományt (az elsőről nem tesz említést). A város számadáskönyvében azonban az apácák rendi hovatartozásáról nem találunk említést. A domonkos apácák megadományozása mellett szól, hogy általában ezen intézmények fogadták be a tehetősebb városi polgárok leánygyermekait, özvegyeit, ami megmagyarázná az adományokat, vö. *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 439.; *K. Fabritius*: Urkundenbuch i. m. 152.

rom apácagyóntató neve fordul elő Fabri és Kőhalmi Péter listáján. Anton Shwarz 1570-ben kelt végrendeletében még említi a segesvári domonkos apácákat, ami elég meglepő, mivel a reformáció és a szekularizáció következtében a katolikus egyházi rendek java része elhagyta rendházait. A Kádárok tornya mellett fekvő kolostorukat és kápolna méretű templomukat, amely a városfalra épült rá, a 19. században bontották le.⁷³

Szászsebes (Sebeş Alba, Mühlbach; Fehér m.) – Szent Miklós-szerzeteskolostor (?)

Domonkos kolostoráról biztosan tudjuk, hogy létezett, de kevés adat maradt fenn róla. Harsányi 1322 előttre teszi a rendház alapítását, de ezt nem indokolja meg. Valószínűbbnek tartjuk Pfeiffer érvelését, miszerint Szászsebesre vonatkozik az a „*Sabes*”, ahol a domonkosok 1322. évi bécsi nagykáptalanja konventet engedélyez a magyar rendtartományban. Nem derül ki viszont, hogy már megvolt a rendház és most emelték konventi rangra, vagy csak ettől kezdve létesíthetnek konventet az említett helységben. 1368-ban Miklós nevű perjelét említik. 1438-ban, a város törökök általi elfoglalását nagy valószínűséggel a kolostor is megszenvedte, akárcsak az 1442. évi pusztítást. A török támadások játszhattak közre abban, hogy 1444-ben a szászsebesi konvent is bekerült a IV. Jenő pápa által búcsúban részesített kolostorok sorába. 1490-ben Mihály világi testvér Kolozsvárról Szászsebesre való átvándorlásáról értesülünk. Ugyanakkor említés történik a domonkos templom Szent Miklós-oltárának vallásos testvérületéről is. 1523-ban Pemfflinger Márkné Tóbiássy Klára végrendeletében 10 forintot hagyott a szászsebesi domonkos konventre. A kolostor megmaradt kőfaragványai 15. század végi, illetve 16. század eleji átépítést is valószínűsítenek. Mühlbach elnevezés alatt Fabri említi 1524 körüli feljegyzésében. A rendtársak számát illetően 5 áldozópapot és 2 világi testvért sorol fel. Öt évvel később, 1529-ben Fabri ismét említést tesz a rendházzal.

Akárcsak a legtöbb erdélyi domonkos kolostornak, a szászsebesinek sem volt kizárólagos alamiznagyűjtési joga *terminus*ának területén, ugyanis Kisselyk, Almás és a kerci apátságtól kapott négy falu felett osztoznia kellett a szebeni domonkos rendházzal.

Patrocíniuma nem ismeretes. Egyes információk szerint Szent Miklós tiszteletére emelték. 1539–1540 körül (más adatok szerint 1560-ban) hagyhatták el a kolostort a domonkos barátok. A romos állapotban levő épületegyüttes 1731-ben került a ferencesek kezébe, akik 1740-ben Mária Terézia támogatásával építették át barokk stílusban.

Az egykori kolostortemplom a város északkeleti részében, a várfal saroktoronyának közelében feküdt. Jelenleg a város katolikus plébániatemplomaként mű-

73 Források: *K. Fabritius*: Urkundenbuch i. m. 134., 151–152.; Irodalom: *Dictionar* 244.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 439.; *Harsányi A.*: i. m. 110–111.; *Iványi B.*: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára i. m. 18.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 57.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 257–259.

ködik. A jelentős barokk átépítések következtében a keletelt középkori teremtemplomból csak a felmenő falak és a támpillérek maradtak meg. Felépítése a szokásos sémát követi: hajója négy boltszakaszból, szentélye két boltszakaszból áll és poligonális (8/5) apszisban végződik. A kolostor a templom északi oldalához csatlakozik és mindössze emeletes keleti szárnya áll. Lehetséges, hogy eredetileg is csak egy szárnnyal rendelkezett. A földszinten bizonyára a sekrestye, káptalanterem, refektórium és konyha volt kialakítva, alattuk pincével. Az emeleti, valószínűleg boltozott helyiségeket erősen átalakították, eredeti formájuk nem kivehető.⁷⁴

*Szeben (~Nagyszeben, Sibiu, Hermannstadt; Szeben sz./m.)
– Szent Kereszt-szerzeteskolostor*

Városiasodásának egyik legfontosabb mutatója a számos templom és kolostor. 1241-től maradtak adatok a domonkosok városfalon kívüli, a Szent Erzsébet-kapu közelében levő rendházáról. Az erfurti domonkosok évkönyvének egy 14. század eleji bejegyzése szerint 1241-ben a tatárok a kolostort felégették: a kolostor tehát már a tatárjárás előtt állott. Így, a besztercei mellett, a legkorábban alapított erdélyi domonkos rendháznak tekinthető. A pusztítás nem vetett véget szebeni szereplésüknek. Néhány évtized elmúltával többször is szerepelnek oklevelek megerősítésénél, saját pecsétjük erejével is, vagy átírásánál. Így 1264-ben a konvent Péter nevű vikáriusa konventjének pecsétje alatt két oklevelet ír át, 1282-ben Lodomér esztergomi érsek megerősíti és újból átírja a két oklevelet, 1323-ban pedig I. Károly király levelét írják át. Ekkor említik a konvent Zanus nevű perjeljét, valamint a konvent függőpecsétjét is, mellyel az átírást erősítik meg.⁷⁵

A szebeni polgárok gazdag adományokkal látták el a prédikáló testvérek rendjének kolostorát, de más települések lakói is feltűnnek az adományozók sorában. 1300-ban Alvinci Herbord comes özvegye, Erzsébet asszony bőséges pénzbeli adományban részesített több erdélyi domonkos, ferences és ciszterci

74 Források: *Fabritius Károly*: Pemfflinger Márk szász gróf élete különös tekintettel a reformáció elterjedésére a szászok között. Bp. 1875. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 4.) 121–124.; *Ub* II. 317., V. 134., 138.; *EgyhtEml* I. 530.; XV. századi pápák i. m. II. 814., 815., 817. sz. Irodalom: *Borbély A.*: i. m. 203. (Szászsebes látképével); *Dictionar* 232.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 459.; *H. Fabini*: i. m. 503.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 26., 32.; *Radu Heitel*: *Monumente medievale din Sebeş-Alba*. Bucureşti, 1964. 33.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1939) 18.; *Uő*: *Geschichte des Dominikanerordens* i. m. (1941–1944) 560–561.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 64.; *F. Romhányi B.*: Kolostorok és társaskáptalanok i. m. 60.; *Mihaela Sanda Salontai*: *Mănăstirea dominicană din Sebeş (jud. Alba)*. *Ars Transsilvaniae* 6(1996) 27–32.; *Uő*: *Mănăstiri dominicane* i. m. 201–208.; *Th. B. Streifeld*: *Das Mühlbacher Dominikanerkloster*. *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift* 58(1935) 58–68.

75 A magyar szakirodalom tagadja a domonkos rend hiteleshelyi tevékenységét, elismeri azonban, hogy alkalomadtán a nagyobb konventek végeztek ilyen jellegű munkát. Ez történt az idézett esetben is, vö. *Harsányi A.*: i. m. 27–28. (Ld. még a 60. sz. jegyzetet.)

kolostort saját, elhunyt férje és gyermekei lelki üdvének biztosítása végett: így hagyott 5 márkát a szebeni domonkosok Szent Kereszt-egyházára. Ez egyben patrocíniumának első említése is. A szebeni konvent Bernard Guy 1303. évi, a magyarországi domonkos provincia kolostorait megörökítő listáján is szerepel (*Soybiniensis* néven).⁷⁶

A kolostor városon kívüli fekvése esetenként gyászos következményekkel járt. A már említett tatárpusztítás mellett 1302-ben például Vasmund segesvári comes és fia, Mihály hatalmaskodását kellett elszenvedniük a barátoknak.

Az 1309-ben az erdélyi káptalan és bizonyos erdélyi szász plébánosok és dékánok között a tizedfizetés ügyében, Gentilis pápai követ auditora, Sardinea-i Fülöp kánonjogi doktor előtt folyt perben Henrik (Hericus/Henricus) szebeni domonkos szerzetes nevével találkozunk, aki mint tanú fordul elő. Ugyanakkor említés történik a konvent pecsétjéről is.

1444-ben IV. Jenő pápa búcsúban részesítette a szebeni domonkos konventet. A következő évben Szeben városának tanácsa a pápához fordult a városon kívüli domonkos kolostor lebontása ügyében, ugyanis egy esetleges török támadás esetén a támadók a kolostor épületét használhatnák fel a város ellen. A lebontásból származó kőanyagot felhasználnák az új kolostor építésénél. Az is kiderül, hogy a bontásra szánt kolostort két toronnyal ellátott kőfal vette körül. A pápa még ugyanabban az évben jóváhagyta a kérést, a bontási munkálatok irányítójának a kerci apátot nevezve ki. Úgy tűnik, a város plébánosa ellenezte az újjáépítést, ugyanis a szebeni tanács levélben kérte a pápát, tiltsa meg Antal szebeni plébánosnak, hogy megakadályozza a domonkos kolostornak a városon belüli újraépítését. 1447-ben a domonkosok még mindig nem építették fel új kolostorukat. Ez derül ki egy ebben az évben kelt pápai oklevélből. V. Miklós utalt a domonkos barátok kérésére, miszerint, mivel a város falain kívül levő konventjüket a város védelme miatt lerombolták, a kövekkel a városfalat erősítve meg a törökök ellen, most újra fel szeretnék építeni konventjüket, de már a városon belül, a szebeni plébános ez ellen azonban határozottan tiltakozik. A Rómából érkező utasítás kategorikus: amennyiben a szebeni polgárok valóban konventet kívánnak a domonkosoknak építeni, azt a pápa nevében engedélyezzék és a plébános ne mondjon ellent. Ha a konvent felépül, a fent említett obszerváns szerzeteseknek megengedi, hogy azt elfoglalják és mindazon privilégiumokat, immunitásokat, amelyekben első helyükön részük volt, itt is élvezhessék, természetesen a plébános és mások jogainak megsértése nélkül. Fontos, hogy a pápa a szebeni dékánságnak írva, a „*prior et conventus Sancte Crucis de Cibinio Strigoniensis diocesis ordinis Predicatorum de observantia regulari*”-ről emlékezik meg, ami azt jelenti, hogy erre az időpontra a renden belül megindult reformirányzatnak a szebeni kolostor is híve lett.

A városon belülre költözés még három évtized múlva is problémaként merül fel a városi tanácsban. 1474-ben a domonkosok Várba való beköltözését a

⁷⁶ Zágorhidi Czigány B.: i. m. 87., 93.

perjel és a szerzetesek nagy részének szász származásához kötik. Ez derül ki a Domonkos Rend magyarországi provinciájának Székesfehérváron megtartott káptalani rendelkezéseiből, amely jóváhagyta a szebeni tanács határozatait: a városfalakon kívüli domonkosoknak a falakon belüli telepítését, feltételül szabva viszont a konvent nemzetiiség szerinti összetételét. A konvent *terminus*át 1497-ben említik.⁷⁷

A rendház számos kegyes adományban részesült. Az adományozók közül kiemelkedik Repsi Máté schönbergi plébános, aki 1502-ben rendelkezett értéktárgyairól, vagyonáról. Egész vagyonát részint közvetve, részint közvetlenül egyházi célokra fordította. Vagyona legértékesebb részét, három munka kivételével egész könyvtárát a szebeni domonkos kolostorra hagyta. Vagyona egy részét két unokaöccse továbbtanítására szánta. Megengedte nekik, hogy tanulás végett, a domonkosoknak ajándékozott könyveit kikölcsönözhessek tőlük. Még három fiatal továbbtanításáról intézkedett ezenkívül. Megengedte nekik azt is, hogy bármelyikük, ha pappá szentelteti magát, használhassa vörös kazuláját, kelyhét, ezüstözött kancsóit, úgy azonban, hogy majd megint vissza fogja adni azokat a domonkos kolostornak. Gondoskodni óhajtott tehát arról, hogy felszentelésük után legyen templomi felszerelésük. Megtudjuk, hogy 24 forintnyi készpénzt ugyancsak a szebeni domonkos kolostorban őriztetett. Pemfflinger Márkné Tóbiássy Klára végrendeletében 100 guldent hagyott a domonkosok Szent Kereszt-kolostorára és a domonkos apácakolostorra.

A szebeni domonkos konventnek nem volt kizárólagos alamizsnagyűjtési joga az erdélyi kerület területén. Az 1497. évi rendelkezés szerint a szebeni barátoknak osztozniuk kellett egyfelől a szászsebesi konventtel Kisselyk, Almás és a kerci apátságtól kapott négy falu felett, másfelől a segesvári rendházzal Maros, Keresztúr és Udvarhely székek területe felett.

A rendtagok számáról Fabri tájékoztat. 1524 körül 10 áldozópap, 8 rendi növendék és 9 világi testvér lakta a rendházat. A konvent lakói között olyanok is voltak, akik alapos mesterségbeli tudásról tettek tanúságot. Ez vonatkozik például Johann Welther szebeni domonkos szerzetesre, aki 1506-ban átépítette a kiscsúri templomot.

1525-ben a rendi nagykáptalan elrendelte egy rendi bölcséleti és hittudományi főiskola felállítását Szebenben és öt év múlva approbálja is.

1529-ben Szeben városa eltanácsolta a domonkos szerzeteseket a városból, két szerzetest, Vitalis perjelt és társát pedig a börtönbe záratott. 1532-ben már bizonyosan ismét a városban voltak a domonkosok, ekkor ugyanis az említett perjel egy könyvet vásárolt konventje számára. 1543-ban hagyták el a szerzetesek a várost. A városi tanács kezelésébe átment javaikat eladták, épületeiket a lutheránus hívek használták (a kolostorban iskolát rendezve be). 1728-ban az Orsolya-szüzek kapták meg a templomot, jelenleg pedig római katolikus templomként működik.

77 Vö. Adattár: Segesvár – Szűz Mária-szerzeteskolostor.

A domonkosok városfalon kívül épült első kolostora mára eltűnt, épületei a mai Szent Kereszt-kápolna helyén álltak, a város északkeleti kapujának közelében. Egyes információk szerint a domonkosok által elhagyott épületben leprások számára rendeztek be ispotályt, mások szerint a lebontott épület kőanyagát a város erődítésénél hasznosították. 1474-ben költöztek be a Felsővárosba, ahol a keleti várfal mellett kaptak telket. Az új templom a 15. század vége felé épült. 1733-ban az erdélyi főkormányzókhoz küldött királyi rendelet szerint a Pozsonyból érkező Orsolya-szüzek megkapták „a sós torony [*Turris Salium*] melletti klostrom és az azon elül és hátul levő négyszög teret lak- és telephelyül, nemkülönben a Sarkantyú utcabeli úgynevezett klostrom egyházat [*Templum monasteriale*]”. Pettauer Antal jezsuita rendfőnök egy később kelt levelében azt írja, hogy az apácák „még azon nap [érkezésük napján, vagyis 1733. július elején] a templom és a klostrom birtokába beiktattattak; de minthogy azon ámbár elég tágas, de már száz év óta felhagyott és ennél fogva romladozott klostromban nem találtak alkalmas lakhelyet”. A levél írója még azt is hozzáteszi, hogy a több mint 500 éves épület azért van ilyen állapotban, mert az „190 évig más vallásúaké volt, lakatlan volt”. Ez jól rávilágít tehát arra, hogy a domonkos barátok elűzése után templomuk és kolostoruk ugyan a lutheránusok kezébe került, de mivel azok nem használták, az épületegyüttes megsínylette a lakatlanságot. Az Orsolya-szüzek is csak 14 év után költözhetek be a jelentős barokk átépítésen átesett kolostorba és templomba. Az átalakított épületekből ma már csak a keletelt, nyújtott szentélyű teremtemplom áll. A középkori templomból a nyugati homlokzat három csúcsíves (elfalazott) ablaka és ajtókerete maradt meg, valamint a templom északi oldalán elhelyezkedő későgótikus mellékkápolna (16. század eleje). Orgonáját 1524-ben említik először. A kolostor a templom déli oldalához csatlakozott, ezt viszont még a 18. században elbontották.⁷⁸

78 Források: Anjou-kori Oklevéltár. I–XIII., XVII., XXIII–XXIV. Főszerk. Kristó Gyula. Szeged–Bp. 1990–2003., I. 297., II. 552., 576., 642., 643., VII. 501. sz.; EO I. 192., 246., 247., 394., 597., 598., II. 20., 91., 95., 97., 99., 109., 110., 465., 468. sz.; *Fabritius K.*: Pemfflinger i. m. 121–124. (Pemfflinger Márkné Tóbiássy Klára végrendeletének egy részét közölte: EgyhtEml I. 97–98. Dolgozatomban a Fabritius által kiadott teljes szöveget idéztem.); XV. századi pápák i. m. II. 814., 815., 817., 878., 960. sz.; Ub I. 83., 91–92., 144., 214–216., 216–217., 239–292., 377., V. 129., 134., 138., 159–160., 160–161., 201–202., VII. 28–30.; EgyhtEml I. 436., 529–530., II. 230. Irodalom: *Borbély A.*: i. m. 200. (Szeben látképével és alaprajzával); *Dictionar* 234.; *G. Entz*: Die Baukunst Transsilvaniens i. m. 140.; *Uő*: Erdély építészete a 11–13. században i. m. 136.; *Uő*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 406–407.; *H. Fabini*: i. m. 295.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 28., 30–31.; *Uő*: *Das Testament* i. m. 375–376.; *Harsányi A.*: i. m. 37–38.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen* i. m. (1940) 26–40.; *Jakab E.*: *Apácaklostromok* i. m. 43–62.; *M. Lupescu Makó*: „Item lego...” i. m. 173–174.; *N. Pfeiffer*: *Die ungarische Dominikanerordensprovinz* i. m. 160.; *Pfeiffer M.*: *A domonkos rend magyar zárdái* i. m. 50–51.; *F. Romhányi B.*: *Kolostorok és társaskáptalanok* i. m. 46.; *M. S. Salontai*: *Mănăstiri dominicane* i. m. 209–224.

*Szeben (~Nagyszzeben, Sibiu, Hermannstadt; Szeben sz./m.)
– Mária Magdolna-apácakolostor*

A városban domonkos apácák is megtelepedtek. Rendházukat feltehetőleg a 15. század elején építették. A róluk szóló kevés adat szerint egyházuk titulusa Mária-Magdolna volt és a domonkos barátok konventje mögött feküdt. 1502-ben említik először őket Repsi Máté schönbergi plébános végrendeletében. A következő években még számos adományban részesültek. 1506-ban a város számadáskönyvében a domonkos apácák is szerepelnek, akik 5 forintot kaptak. 1523-ban Pemfflinger Márkné Tóbiássy Klára végrendeletében is említés történik róluk. 1524-ből egy Gaspar de Ruppe nevű szebeni domonkos apácagyóntatót ismerünk. A rendházban lakó apácák lehetséges számáról egy 1510. évi nagykáptalani rendelkezésből értesülünk. Eszerint a rendház befogadóképessége maximum 24 apáca.

A kolostor 1529-ben (más adatok szerint 1543 körül) szűnt meg. A városi tanács kezelésébe átment épületeket 1716-ban az obszerváns ferencesek kapták meg, és teljesen átépítették barokk stílusban. Mindössze támpillérekkel tagolt külső homlokzata utal középkori eredetére.⁷⁹

*Udvarhely (~ Székelyudvarhely, Odorheiu Secuiesc; Udvarhely sz./Hargita m.) –
Szűz Mária-szerzeteskolostor (?)*

A városban épült domonkos kolostorról keveset tudunk. Az bizonyos, hogy a legkésőbbi domonkos alapítás Erdélyben és az egyedüli a Székelyföldön. Így a Mohács előtti korból az utolsó, Erdélyben alapított domonkos kolostor.

Alapítási idejét nem ismerjük, valószínűleg 1496 előtt nem sokkal történhetett.⁸⁰ Patrocíniuma sem bizonyos, egyes adatok Szűz Mária-tiszteletére utalnak. Ebben az évben a rend generálisa Budai Mihály udvarhelyi perjelhez címezi levelét. A rákövetkező évben a rend pesti tartományi gyűlésének okleveleiben az egyes rendházak alamizsnagyűjtési területeit kijelölve az udvarhelyi rendházzal is említést tesznek, amely ugyan az összes székely székek területére nyert ilyen jogot, de azt kizárólagosan birtokolni nem tudta. Sepsi és Kézdi székek fölött a brassói konventtel osztozott, Maros, Keresztúr és Udvarhely székek felett a segesvári rendházzal osztozott, míg Régent illetően a besztercei rendházzal kellett egyezsége lépniük.

⁷⁹ Források: *Fabritius K.*: Pemfflinger i. m. 123–124.; *Quellen* 483. Irodalom: *Dicționar*, 235.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 407.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 30.; *Uő*: *Das Testament* i. m. 375–376.; *Harsányi A.*: i. m. 110–111.; *Iványi B.*: *A Szent Domonkos-rend római központi levéltára* i. m. 18.; *F. Romhányi B.*: *Kolostorok és társaskáptalanok* i. m. 46.; *M. S. Salontai*: *Mănăstiri dominicane* i. m. 224–227.

⁸⁰ Az udvarhelyi kolostor alapítása a legnehezebben meghatározható az erdélyi domonkos alapítások közül. Zágórhidi Czigány a Bernard Guy listáján, a Dunán inneni kerületben szereplő „Apud Siculos”-t Udvarhellyel azonosítja. A 15. század végéig azonban az írott forrásokban az udvarhelyi domonkos kolostorról nem történik említés. Vö. *Zágórhidi Czigány B.*: i. m. 87., 90., 93.

A rendházban lakók számáról Fabri tudósít. 1524 körüli feljegyzése szerint 6 áldozópap és 3 világi testvér lakott a kolostorban. Ezzel a létszámmal az udvarhelyi rendház a rendi konstitúciók által előírt 12 tag alá csökkent, így, szintén a rendi előírásoknak, határozatoknak megfelelően e konventeknek nem volt szervezési joga a nagykaptalani gyűléseken és a rend provinciális perjeljének megválasztásában sem. 1529-ben Kőhalmi Péter segesvári domonkos szerzetes említést tesz a rendházzal, biztonságosnak nevezve azt. 1562 után hagyták el a domonkos barátok.

A templom a hozzá tartozó kolostorral együtt a Csonka-várban feküdt. Nem tudni, mi indokolta a kolostornak a várba való beköltözését. A 16. század második felében a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc emlékirataiban már úgy emlékezik meg a kolostorról, mint amelyet a vár építésére használtak fel: „Udvarhelyt, ahol most vár vagyon, klastrom volt, s János király [János Zsigmond] bontotta el”. Az 1629-ből, 1630-ból és 1644-ből való várleltárak felvételekor az épületrészek megnevezésében még ráismerhetünk a 15. század végi kolostor egyes részeire. Különösen az 1630. évi inventárium sokatmondó e tekintetben: „az klastromból csinált első új ház [...] Az klastromból csinált felső első palota [...] Az második új ház [...] Az öreg új palotában, melyben prédikálnak, 26 pad, egyik karos, egy asztal”. Talán még többet árul el „Az folyosóból csinált első új ház [...] Az második folyosóból csinált ház [...] Az harmadik folyosóból csinált ház” megfogalmazás, mert egy középkori kerengős kolostorudvar átalakítását érzékelteti. A 17. században tehát a domonkos barátok kolostorát már nagymértékben átalakították. A kolostor épületét véglegesen a 19. század végén bontották le. A 19. században még látható romok és a 18. századi városképek alapján a kolostor temploma keletelt, egyenes szentélyzáródású, a szentély és a hajó oldalain három pár támpillérrel ellátott épület volt. A kolostor három szárnyának épületei az északi oldalon álltak, egy zárt udvar körül. Az 1620-ban felvett – már várrá alakított épület – inventárium alapján az északi kolostorszárny alatt pince helyezkedett el.⁸¹

81 Források: Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc Memorialéja. In: Erdélyi Történelmi Adatok. I. Szerk. Mikó Imre. Kolozsvár, 1855. 71.; Székely oklevéltár. VI. Szerk. Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1897. 116–122.; EgyhtEml I. 531. Irodalom: *Dávid László*: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981. 312–316.; *Dicționar* 186–187.; *Entz G.*: Erdély építészete a 14–16. században i. m. 155–156., 495.; *K. Fabritius*: *Zwei Funde* i. m. 32.; *Harsányi A.*: i. m. 80., 307–308.; *B. Iványi*: *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen* i. m. (1941–1944) 561–562.; *Lakatos István*: Székelyudvarhely legrégebb leírása (1702). Kolozsvár, 1942. (Erdélyi Ritkaságok 6.); *Lukinich Imre*: Az udvarhelyi vár története. Erdélyi Múzeum 20(1903) 425–446.; *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. I. Pest, 1868. 55–59.; *Pfeiffer M.*: A domonkos rend magyar zárdái i. m. 65.; *M. S. Salontai*: Mănăstiri dominicane i. m. 190–200.

MÁRIA LUPESCU-MAKÓ
THE PRIORIES OF THE DOMINICAN ORDER IN MEDIEVAL
TRANSYLVANIA

At the time of the arrival in Transylvania of the first mendicant order – the Dominicans – in 1241, religious orders had been present in the principality for almost a century and a half. The first Latin-rite religious order to settle in Transylvania, the Benedictines, came in the eleventh century, and they were followed at the turn of the twelfth and thirteenth centuries by the Cistercians and in the first half of the thirteenth century by the Premonstratensians. Their settlement in Transylvania was made possible by foundations of the royal family. During the period prior to the Mongol invasion, the Teutonic Order also made its appearance in Transylvania with royal support. The three religious orders in Transylvania tended to blossom one after another rather than develop simultaneously. Still, due to the similar manner in which they founded friaries, the three orders shared many features.

The Dominicans were the first mendicant order to appear in Transylvania, establishing a friary in Szeben (Hermannstadt) prior to the Mongol invasion. In Transylvania (as also in Hungary) the order sought to establish itself in each of the major economic and political centres; in other words, it chose sites for new priories based on a precise knowledge of local conditions and development. On the other hand, the Dominicans were attracted less by the extent of urban development in what was, at the time, Europe's easternmost Catholic kingdom than by their discovery that Transylvania could serve as a good point of departure for the order's missionary activities: for instance, their attempts to convert the pagan Cumanians. Like other mendicant orders, the Dominicans liked to settle in larger settlements endowed with the trappings of urbanisation. Their location within such urban settlements was similar to that of the religious orders in the West or in other parts of Hungary. That is to say, they liked to settle on the outskirts of towns or close to areas with the greatest amount of traffic (at the gates of cities, close to markets, etc.). Their distance from other ecclesiastical institutions was furthermore regulated in the order's statutes. In the case of newly founded priories, it sometimes happened that there was no more room in the city centre. Thus, some of the later priories lay outside the city walls. As far as the older friaries were concerned, a decisive factor was the opposition of parish priests to the mendicant order's institutions being too close to the parish churches. Such opposition remained strong even in later Middle Ages.

The friaries of the Dominicans in Transylvania counted as relatively old ones. Four of the nine friaries already existed before 1300 (Szeben: 1241, Gyulafehérvár: 1289, Segesvár: 1289, Alvinc: 1300), and we have data for an additional four friaries in the first quarter of the fourteenth century (Beszterce: 1303, Szászsebes: 1322, Brassó: 1323) and for the remaining two friaries at the end of the fourteenth century (Kolozsvár: 1397) and at the end of the fifteenth century (Udvarhely: 1496). The Dominican convents – with one exception (Szeben: 1502) – are first mentioned in the sources in the second half of the fifteenth century (Kolozsvár: 1450, Brassó: 1474, Beszterce: 1485, Segesvár: 1497). It should be noted that we do not know the exact year of foundation of the friaries/convents, but self-evidently they must have been founded before they were mentioned in the documents. The only exceptions to this are the friaries of Szászsebes and Brassó. The general chapter in Vienna decided upon the establishment of the friary of Szászsebes in 1322, while the Brassó priory was

established following a decision of the general chapter in Barcelona. Just seven of the original fourteen Dominican friaries/convents in Transylvania are still standing today, and such surviving buildings have been greatly altered over the centuries. Archaeological research has been carried out at two of the building complexes – at Alvinc and at Udvarhely. One means of acquainting oneself with vanished friaries, convents and their churches is to study the townscapes, surveys and engravings of the eighteenth century (such as the military topographies of Morando Visconti, the maps, townscapes and groundplans of Johann Conrad von Weiss – a colonel in the Austrian corps of engineers).

It may be argued, with considerable plausibility, that the Dominican friaries constituted one of the most important elements in urban ecclesiastical organisation. The great number of pious donations proves that the friaries exerted significant influence by tending for the urban flock. Although their role in the process of urbanisation was not great, the Dominican friaries and convents contributed greatly to the consolidation of the ecclesiastical network of institutions in Transylvania. Any evaluation of the role of the order in Transylvania should not ignore the significance of the observant movement in the second half of the fifteenth century. It seems that communities accepting the reform had greater credibility in the eyes of laymen. Thus, it is no accident that they were the friaries which – thanks to a wealth of donations in the late fifteenth and early sixteenth centuries – were subsequently able to undertake renovation and rebuilding work, the results of which are partly evident even today. Indicative of the flexibility of the order was its ability in Transylvania to recognise the altered requirements of urban society and its patrons among the local nobility, and to respond to the challenge.

When compiling the data, documentary sources were given preference over archaeological and cultural historical approaches. The compilation includes information relating primarily to the life, operation and assets of friaries and convents. The notes attached to each entry contain sources as well as valuable works relating to the given friary/convent.